

PIETER OMTZIGT

Denken in oplossingen

Een pleidooi voor meer regie en nieuwe ordening

HJ SCHOO-LEZING 2024

DENKEN IN OPLOSSINGEN

HJ SCHOO-LEZING

Deel 1: Meindert Fennema, *Geldt de vrijheid van meningsuiting ook voor racisten?* (2009)

Deel 2: Frans Vera, *Is natuur een constructie?* (2010)

Deel 3: Frits Bolkestein, *De Goede Vreemdeling* (2011)

Deel 4: Thierry Baudet, *Pro Europa dus tegen de EU* (2012)

Deel 5: Mark Rutte, *Nederland bij de tijd: verandering voor zekerheid* (2013)

Deel 6: Frans Timmermans, *De oostgrens van Europa. Met realpolitiek idealen verwezenlijken* (2014)

Deel 7: Ahmed Aboutaleb, *De roep van de stad* (2015)

Deel 8: Edith Schippers, *De paradox van de vrijheid* (2016)

Deel 9: Sybrand Buma, *'Verwarde tijden!' die om richting vragen* (2017)

Deel 10: Peter Altmaier, *Rots in de branding? Blaadjes in de wind? Nadenken over de plaats van Europa in onze wereld* (2018)

HJ SCHOO-LEZING

Deel 11: Wopke Hoekstra, *Het land van morgen. Naar een nieuw maatschappelijk evenwicht* (2019)

Deel 12: Klaas Knot, *Samen sterker uit de crisis. Hoe we Europa weerbaarder, welvarender en duurzamer kunnen maken* (2020)

Deel 13: Sigrid Kaag, *De roeping van mijn generatie. Wat vrij zijn van ons vraagt* (2021)

Deel 14: Dilan Yeşilgöz-Zegerius, *Doen wat nodig is om onze democratische rechtsstaat te beschermen* (2022)

Deel 15: Caroline van der Plas, *Kop d'r veur! Nederland als Volkshuis* (2023)

Deel 16: Pieter Omtzigt, *Denken in oplossingen. Een pleidooi voor meer regie en nieuwe ordening* (2024)

PIETER OMTZIGT

Denken in oplossingen

Een pleidooi voor meer regie en nieuwe ordening

HJ SCHOO-LEZING 2024

Eerste druk: september 2024

Dit boek bevat de volledige tekst van de zestiende HJ Schoo-lezing die Pieter Omtzigt maandagavond 2 september 2024 heeft gehouden in de Rode Hoed in Amsterdam.

© Uitgeverij EW 2024

© Pieter Omtzigt

Redactie: Arnoud Bijl

Omslagconcept: Peter ter Mors

Boekverzorging: jooZt Mattheij

Foto auteur: Guido Benschop

Druk: Wilco, Amersfoort

Uitgeverij EW, Postbus 11, 1110 AA Diemen

Bestellen: www.tijdschriftnu.nl/ew

ISBN: 978 94 634 8121 2

NUR: 697

INHOUD

Voorwoord 9

Pieter Omtzigt, HJ Schoo-lezing 2024:

Denken in oplossingen. Een pleidooi voor meer regie en
nieuwe ordening 15

Noten 89

Literatuurlijst 93

Over de HJ Schoo-lezing 101

Register 105

Over de auteur 111

VOORWOORD

Nederland staat aan de vooravond van een bijzonder parlementair jaar. Dat zeggen we elk jaar, maar dit jaar is het écht zo. De PVV is sinds de Tweede Kamerverkiezingen van november voor het eerst de grootste partij. Na achttien jaar in de oppositie neemt de partij regeringsverantwoordelijkheid en vormt ze een kabinet met VVD, NSC en BBB. Nederland heeft met Dick Schoof een partijloze premier. Dat hebben we niet meer gezien sinds Pieter Cort van der Linden, tijdens de Eerste Wereldoorlog zeer succesvol premier. Besloten is beleid te voeren op hoofdlijnen, niet met een doortimmerd regeerakkoord. Ook bijzonder: geen van de vier fractievoorzitters zit in het kabinet. Zij bewaken de ideologie van hun partij vanuit de Kamer. We gaan een nieuwe manier van politieke samenwerking zien, met de hoop Nederland vlot te trekken.

De redactie van *EW* is Pieter Omtzigt zeer erkentelijk dat hij voor de zomer instemde om in september de zes-

tiende HJ Schoo-lezing te houden. Hij is één van die vier politieke hoofdrolspelers en architecten van deze coalitie. Met zijn nieuwe partij Nieuw Sociaal Contract, nog maar net één jaar oud, zal hij het kabinet bij de les houden. Hem kennende zal hij dat intensief, consciëntieus en doortastend doen. En op dossiers die voor hem belangrijk zijn: goed openbaar bestuur, bestaanszekerheid.

10 Na ruim twintig jaar Kamerlidmaatschap laat Omtzigt zien nog altijd te beschikken over een bewonderenswaardig uithoudingsvermogen. Niet voor niets heeft hij de naam een ‘terriër’ te zijn. Of het nu gaat om pensioenen, subsidies voor elektrische auto’s of de Toeslagenaffaire, loslaten lijkt niet in zijn vocabulaire te staan.

Omtzigt heeft altijd gestaan voor het Kamerlidmaatschap. Een Kamerlid draagt een grote verantwoordelijkheid in een democratie, als controleur van de regering. Ook is de rol van Omtzigt zelf in de Nederlandse politiek gegroeid. Na achttien jaar bij het CDA en even ongebonden Kamerlid te zijn geweest, besloot Omtzigt een nieuwe partij op te zetten en daar zelf leiding aan te geven. NSC is met twintig zetels in de Kamer in korte tijd een factor van betekenis geworden.

Nederland snakt naar oplossingen voor immigratie, het tekort aan huizen, een overvol stroomnet, de stikstofcrisis, de achteruitgang van ons onderwijs. Talrijke analyses en rapporten zijn er verschenen, de diagnoses zijn

allang gesteld. Nu gaat het om oplossingen, uitvoering en doorzettingsvermogen. Eén van de manieren daartoe is volgens Omtzigt het terughalen van taken uit Brussel. Gaat dat lukken? Nederlandse politici gebruikten de afgelopen decennia vaker dit soort ferme taal, maar steunden uiteindelijk altijd verdere integratie van de Europese Unie.

De HJ Schoo-lezing is vernoemd naar de in 2007 op 61-jarige leeftijd overleden HJ Schoo, hoofdredacteur van *Elsevier* van 1993 tot en met 1999. Het spijt mij Schoo, een scherpe denker en nieuwsgierige geest, nooit persoonlijk te hebben gekend. Zijn essays en columns zijn nog altijd een bron van inspiratie en een anker van onze *EW*-identiteit. Zo schreef hij in 2001 in een column: ‘De “staat verdrukt”, heet het, maar zonder staat is het moeilijk om burgers – intern of extern – veiligheid te bieden. Een robuuste staat is een waarborg voor zelfbewuste, vredige burgers.’ Het zoeken naar die balans – tussen een overheid die er echt is voor haar burgers, en tegelijk een zo groot mogelijke vrijheid garandeert – is één van die grote opgaven waar het nieuwe kabinet voor staat.

Amsterdam, 28 augustus 2024,
Hella Hueck,
hoofdredacteur *EW*

HJ SCHOO-LEZING 2024

PIETER OMTZIGT

Denken in oplossingen

Een pleidooi voor meer regie en nieuwe ordening

INLEIDING

15

Laat ik beginnen te zeggen dat het een eer is om vanavond de HJ Schoo-lezing uit te mogen spreken. Het is alweer de zestiende keer dat deze bijeenkomst georganiseerd is door *EW*, voorheen *Elsevier Weekblad*. Het is een prachtige, nieuwe traditie om op deze manier het politieke jaar te beginnen. Strikt genomen is dit nog het oude politieke jaar, maar de blik is natuurlijk naar voren gericht.

Het is ook een van de weinige momenten in het politieke jaar dat een politicus een visie op tafel kan leggen die iets ingewikkelder is dan een paar tweets of een snelle quote. En dat is nodig, want de genegeerde problemen van Nederland zijn taai en ingewikkeld.

Steeds meer wordt er naar deze lezing gekeken om te ontdekken waar de accenten, prioriteiten en ambities liggen in het komende jaar. Laat ik vooraf al zeggen dat ik hoop dat dit ook echt het geval zal zijn, dat de onderwer-

pen die ik vandaag bespreek, daadwerkelijk richting geven aan de koerswijziging die onder dit nieuwe kabinet wordt ingezet.

16 U bent misschien net terug van vakantie. Nederland is nog nauwelijks bekomen van een fenomenale sportzomer. Het Nederlands elftal bracht het hele land samen. Vervolgens de Olympische Spelen, met fenomenale prestaties en prachtige momenten, een hele reeks. De eindsprint van Femke Bol, de eindsprint van Sifan Hassan, het winnende punt van Worthy de Jong in de allerlaatste seconde.

Op zulke momenten lijkt Nederland een gelukkig land. Een geheel. En dan lijkt het ook voor zich te spreken dat Nederland dat zou moeten zijn. We hebben alles daarvoor in huis. Niet in de laatste plaats zijn we een rijk land: volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) steeg de koopkracht de afgelopen 45 jaar met bijna 60 procent.¹ Op zijn minst zouden we dus allemaal prima moeten kunnen rondkomen. Een stevig contrast met onze ouders en grootouders – dat is wat de officiële statistieken ons vertellen, tenminste.

En toch is er onvrede. Onvrede en wantrouwen. Groeiend wantrouwen in de overheid en in de politiek. De relatie tussen overheid en politiek aan de ene kant en de burger aan de andere kant is serieus beschadigd. In 2022 noteerden we in die relatie een nieuw dieptepunt:

nog maar 25 procent van de 15-plussers had vertrouwen in de Tweede Kamer.² Dit is ernstig, en een van de redenen dat Nieuw Sociaal Contract staat voor een ambitieuze agenda van goed bestuur.

Waarom vertrouwen mensen politiek en overheid niet meer? Omdat de bestaanszekerheid terugloopt, zichtbaar en onzichtbaar, maar altijd voelbaar en voor een steeds grotere groep mensen.

En het is niet de enige relatie die verwaarloosd is. Ook met de samenleving, met de relatie tussen burgers onderling en tussen burgers en bedrijven gaat het niet goed. De stellige overtuiging dat de vrije markt alle problemen zou oplossen, bleek een verkeerde, misschien wel desastreuze veronderstelling. Het Rijnlands denken en de sociale markteconomie werden volledig opzijgeschoven. Daarmee vernielden we feitelijk delen van de samenleving. Delen die ons verbonden, bij elkaar hielden, geïnteresseerd hielden in elkaar.

Tegelijkertijd faalden de overheid, de regering en de instituties ook zeer opzichtig in hun kerntaken. Het Toeslagenschandaal, dat duizenden gezinnen vermorzelde, werd meer dan vijftien jaar niet gezien, werd niet gestopt, werd niet opgelost. Niet door de regering, niet door de Tweede Kamer, niet door de Belastingdienst, niet door de rechters, niet door de Ombudsman – die het overigens wel had gezien. Wetten werden structureel

overtreden, klokkenluiders genegeerd, memo's raakten zoek. En de slachtoffers wachten nog steeds.

18 Het Groninger gasschandaal was wat beter zichtbaar, want scheuren in muren en protestmarsen negeer je niet zo makkelijk. Maar ook daar greep jarenlang niemand effectief in. De waarschuwing van de parlementaire enquêtecommissie dat het morgen weer kan gebeuren, is in Den Haag slecht begrepen. De waarschuwing van de Autoriteit Persoonsgegevens dat onze algoritmes nog steeds discrimineren nog slechter. Volgens voorzitter Aleid Wolfsen is er zelfs 'bitter weinig veranderd' sinds de Toeslagenaffaire. Tegen *de Volkskrant* zegt hij: 'Bij zo'n beetje elke tegel die we lichten, ontdekken we discriminerende algoritmes bij de overheid.'³ Veel van de onderliggende oorzaken zijn nog grotendeels intact.

En zoals we zullen zien in deze lezing, zijn er ook nog de hardnekkige, urgente problemen. Problemen die wel al jaren zichtbaar zijn voor de samenleving en zelfs voor de politiek. Problemen die het leven van mensen keihard raken, maar die niet worden opgelost. Sterker nog: ze worden wel benoemd, maar bekende en beschikbare instrumenten om ze op te lossen, worden bewust of onbewust genegeerd.

Het kon niet anders dan dat deze veranderingen en deze onvrede tot een ware politieke revolutie zouden leiden. En dat is dan ook precies wat we vorig jaar novem-

ber hebben gezien. Een uitslag waarbij de kiezer aangaf: het traditionele politieke midden biedt niet meer de analyses en oplossingen voor onze noden en problemen.

Het goede nieuws is dat het glashelder is waar deze omslag vandaan komt, hoe die is ontstaan en dus ook in welke richting we de oplossingen vinden. Want die oplossingen zijn er.

In deze lezing zal ik ingaan op een aantal kerntaken en kernbeloften die opeenvolgende regeringen en politieke partijen hebben verwaarloosd. Dat is trouwens niet vanwege het gebrek aan woorden dat eraan is besteed. Aan debat en commentaar geen gebrek, de productie van politici kan zich zo ongeveer meten met die van HJ Schoo. In omvang welteverstaan, niet per se in duidelijkheid en realisme. Maar het ontbrak fundamenteel aan iets anders: concrete maatregelen. De nieuwe regering, die binnenkort het regeringsprogramma zal presenteren, kan alleen slagen als zij stappen zet om die kerntaken beter uit te voeren. Daarvoor is concreet beleid nodig. En vaker wel dan niet gaat het om voor de hand liggende oplossingen, gebaseerd op aanbevelingen uit het verleden.

Leve de democratie

Nu lijkt ik wellicht wat somber over politici en het politieke systeem. Maar laat er geen misverstand over bestaan: democratie is een prachtige vorm van bestuur. Ik

werp het verwijt van Churchill dat het een slechte vorm van bestuur is, maar minder slecht dan andere vormen, ver van mij. Zoals wij hier vandaag bij elkaar zijn, is een prachtig voorbeeld: ik ben vrij om mijn ideeën met u te delen, u bent vrij om uw mening te vormen.

20 Maar die democratie staat of valt wel bij de vraag of politici ook zichtbaar ijveren voor de beloftes die zij voor de verkiezingen gedaan hebben. Als zij rechtstreeks tegen die beloftes in handelen wanneer zij gekozen worden, dan verliezen zij in de regel de volgende verkiezingen. Dat is dan nog vooral een particulier probleem. Maar als dit op belangrijke dossiers meerdere keren achter elkaar gebeurt, dan ondermijnt dat rechtstreeks het democratische staatsbestel. En dat is de positie waarin onze democratie zich vandaag de dag bevindt. Het systeem heeft vertrouwen nodig om te functioneren.

Lang geleden geloofden we dat Nederland af was, zoals de Amerikaanse filosoof Francis Fukuyama lang geleden geloofde dat de geschiedenis af was.⁴ Inmiddels kan Fukuyama de geschiedenis nauwelijks nog bijhouden. En de Nederlandse democratie heeft te maken met geërodeerde instituties, een sociaal bindmiddel dat is weggevallen en met impliciete afspraken tussen overheid, burger, bedrijven en het maatschappelijk middenveld die zijn opgezegd. En daarvoor is geen vervanging gekomen.

Burgers zien en voelen dat. Zij zien en voelen wan-

neer het democratische en sociale contract wordt gebroken. Dan heb ik het niet over oprechte pogingen die stranden op omstandigheden die buiten de invloed van de politiek liggen. Ik heb het niet over onverwachte gebeurtenissen die roet in het eten gooien, zoals een pandemie of een bankencrisis. En ik heb het ook niet over de één of andere zelfopgelegde deadline die niet wordt gehaald.

Het gevoel van een gebroken sociaal contract ontstaat gelijk met de overtuiging dat het probleem niet daadwerkelijk wordt aangepakt. Hierover spreek ik in het eerste deel van deze lezing.

In het tweede deel van de lezing betoog ik dat de Nederlandse overheid de sturing uit handen heeft gegeven bij het inrichten van de samenleving. Dat maakt het meten ook veel moeilijker om bepaalde problemen op te lossen. De paradox is dat diezelfde overheid tegelijkertijd wel de neiging heeft om te sturen bij elk detail van het gedrag van een burger. Met elke denkbare beïnvloeding, belasting of boete. Van assurantiebelasting en verhuurdersheffing tot de ruim 200.000 boetes die worden uitgeschreven voor foutparkeren. Zo zijn er meer dan honderd prikkels in de belastingen die bedoeld zijn om burgers en bedrijven te beïnvloeden gewenst gedrag te vertonen.⁵ De burger is totaal overprikkeld en heeft inmiddels geen idee meer op welke manieren hij allemaal geprikkeld wordt.

De grote problemen van Nederland vallen alleen op te lossen als de overheid weer de regie neemt, weer zelf de verantwoordelijkheid neemt. Een deel van die sturing zal de overheid weer met beleid moeten terugnemen. Om politieke beloftes te kunnen nakomen, om de bestaanszekerheid te garanderen en om de democratie te redden.

22 **Verwaarlozing van de kerntaken van de overheid: migratie, volkshuisvesting, leesvaardigheid in het onderwijs**

Hoe is de huidige crisis in de Nederlandse politiek ontstaan? Die is in de kern terug te voeren op de verwaarlozing van de kerntaken van de overheid. Enkele van die verwaarloosde taken, die zorgen voor een ernstige erosie van het vertrouwen, zijn het reguleren van migratie, de zorg voor volkshuisvesting, en het bieden van kwalitatief goed onderwijs, waarvan we de daling kunnen aflezen aan de dalende leesvaardigheid. Op deze drie punten wil ik vandaag dieper ingaan.

Nederlanders hebben op deze en andere gebieden hoge verwachtingen van de overheid. En terecht. Ze betalen bijvoorbeeld hoge belastingen over hun inkomen. En over hun uitgaven, over hun bezit en over hun erfenis. Nederlanders betalen belasting bij bezit en gebruik van een auto, over het bezit van een hond en over nog heel

veel andere zaken. Zij verwachten een functionerende overheid en politiek die problemen oplossen. Een overheid ook die de voorwaarden schept voor samenleving en voor het leiden van een eigen leven.

En de verplichtingen van de burger aan de overheid zijn niet alleen financieel van aard. Er is ook de plicht om de overheid op allerlei manieren van informatie te voorzien, op manieren die alleen maar complexer worden naarmate je meer van die overheid afhankelijk bent. Tim 'S Jongers spreekt in zijn uitstekende boek *Armoede uitgelegd aan mensen met geld* van 'institutioneel kapitaal', de mate waarin je weet hoe je moet communiceren met de overheid.⁶ De paradox is als volgt: hoe minder je op eigen benen kunt staan, hoe meer je van dat institutionele kapitaal nodig hebt om hulp te vragen, maar hoe minder je er waarschijnlijk van hebt.

23

Deze drie voorbeelden van vandaag zijn niet willekeurig. Er rust op de regering een grondwettelijke plicht om ervoor te zorgen. Dat geldt voor het reguleren van migratie, de zorg voor goed onderwijs en de zorg voor volkshuisvesting.

Artikel 2, lid 1 en 2 van de Grondwet luidt:

1. De wet regelt wie Nederlander is.
2. De wet regelt de toelating en de uitzetting van vreemdelingen.

Artikel 23, lid 1 bepaalt:

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.

Artikel 22, lid 2 van diezelfde Grondwet geeft de overheid een bepaald niet vrijblijvende opdracht:

Bevordering van voldoende woongelegenheid is voorwerp van zorg der overheid.

24 Het staat dus klip en klaar in onze Grondwet, onze belangrijkste wet in Nederland.

Daar kleeft echter wel een beperking aan, waar lang niet iedere Nederlander zich van bewust is. Nederland is het enige land van de Europese Unie waar een rechter wetten niet mag toetsen aan de Grondwet. De rechten in de Nederlandse Grondwet zijn tot nu toe dus vooral een dode letter – ze zijn niet juridisch afdwingbaar. Het is het fundament van onze rechtsstaat, maar je kunt je als burger niet erop beroepen. Voor beter bestuur is het ook nodig dat toetsing van wetten aan de grondrechten mogelijk wordt.

In de discussie over de in de ijskast geplaatste voorstellen van de PVV zagen we hoeveel verwarring daar nog over bestaat. Niet alleen bij burgers, maar ook bij journalisten en opiniemakers. In het boek *Stuurloos* gaat *Volkskrant*-journalist Kustaw Bessems hier uitgebreid op in.⁷ Hij schrijft: ‘Het meest voor de hand liggende gevaar is dat er langs democratische weg politici aan de macht

komen die de kernwaarden niet als richtsnoer willen nemen.' Veel mensen denken ten onrechte dat de rechten van de Grondwet afdwingbaar zijn, en dat die Grondwet dus afdoende bescherming biedt.

Daar zit een grote misvatting. Het klopt dat je de Grondwet niet in één enkele termijn kunt aanpassen. Maar in Nederland kan de politiek ongrondwettelijke wetten maken en dan kan een burger niet naar een rechter stappen⁸ als de wetten de grondwettelijk geborgde grondrechten schenden. En de schandalen van de afgelopen jaren hebben laten zien hoe gemakkelijk de overheid rechtsbeginselen en grondrechten niet zelf handhaaft. Daar komt bij dat je pas goed kunt zien hoe een wet uitpakt als deze eenmaal van kracht is.

Deze situatie moet veranderen. En we moeten een paar stappen verder gaan. Want niet alleen de rechter moet achteraf toetsen aan de klassieke rechten in de Grondwet. Voor beter bestuur is het ook nodig dat toetsing aan alle grondrechten ook werkelijk plaatsvindt. De regering en het parlement moeten wetten en beleid zelf vooraf toetsen aan de Grondwet.

Daarom zal de nieuwe regering de eerste stappen nemen de Grondwet te veranderen om dit mogelijk te maken. En nog dit jaar zullen wij ervoor zorgen dat de Kamer wetten ook formeel aan de Grondwet toetst.

Maar dan zijn we er nog niet. De regering en de Ka-

mer zullen echt actief stappen moeten ondernemen om grondrechten te waarborgen en te versterken. En de regering zal grote vooruitgang moeten boeken met het oplossen van de drie genoemde problemen. Daaraan ontleent zij haar bestaansrecht.

Grote overeenkomsten tussen deze drie dossiers

26 Wat hebben migratie, volkshuisvesting en onderwijskwaliteit met elkaar gemeen? Veel meer dan u wellicht zou denken. Een paar voorbeelden.

Het zijn kerntaken van de overheid.

Het zijn drie hardnekkige dossiers. De problemen zijn al jaren evident.

Opeenvolgende regeringen en politici hebben campagne gevoerd op deze thema's en beloftes gedaan om de problemen op te lossen. Ondertussen zijn de problemen erger geworden.

Er zijn parlementaire onderzoeken gedaan met aanbevelingen waar ook de Kamer weinig mee heeft gedaan.

Het zijn geen links-rechts-thema's, hoe hardnekkig die mythe ook is.

Een deel van het huidige beleid heeft zelfs een averechts effect.

Natuurlijk zijn dit niet de enige dossiers. Ik noem de bestrijding van zware criminaliteit als een ander voorbeeld.

Ook daar ziet de burger vrijwel dagelijks in het nieuws de machteloosheid van de overheid, wat leidt tot onvrede en onrust. Maar in deze lezing zal ik mij richten op deze drie dossiers. En voor alle drie dossiers zijn er oplossingen.

En in het tweede deel van deze lezing wil ik verder kijken. Want waar komen deze problemen vandaan, en wat staat een oplossing in de weg? Dankzij het onbegrensde geloof in de markt, het doorgeslagen modeldenken en het ondoordachte aangaan van internationale overeenkomsten, heeft de regering de eigen slagkracht, de eigen ruimte om beleid te maken, steeds verder verkleind.

De begrotingscijfers als hoogste doel, in plaats van als middel. En een model waarbij arbeid en kapitaal neutraal en anoniem zijn, een model ook waarin de bron van beide zomaar vervangen kan worden. Dat deugt niet. Er is dus een herinrichting van de samenleving nodig, waarbij kapitaal en arbeid stevig verbonden zijn met elkaar en met de samenleving. Kapitaal en arbeid zijn niet anoniem en ze zijn zeker niet neutraal. En dus mag Nederland zich niet afhankelijk laten maken van, bijvoorbeeld, buitenlands flitskapitaal. De ziel moet terug in die samenleving. En de overheid mag grip hebben, moet grip hebben: niet om de burger eindeloos te sturen, maar om de samenleving te kunnen inrichten. Hierover spreek ik in deel twee.

Eerst de drie problemen: wat zijn de feiten? Wat is er de afgelopen twintig jaar gezegd, onderzocht en gedaan? En wat mag een burger verwachten en op welke termijn. Dan: hoe zorgen we ervoor dat wij zelf grip houden op de inrichting van de eigen samenleving? En van cruciale onderdelen van die samenleving?

MIGRATIE

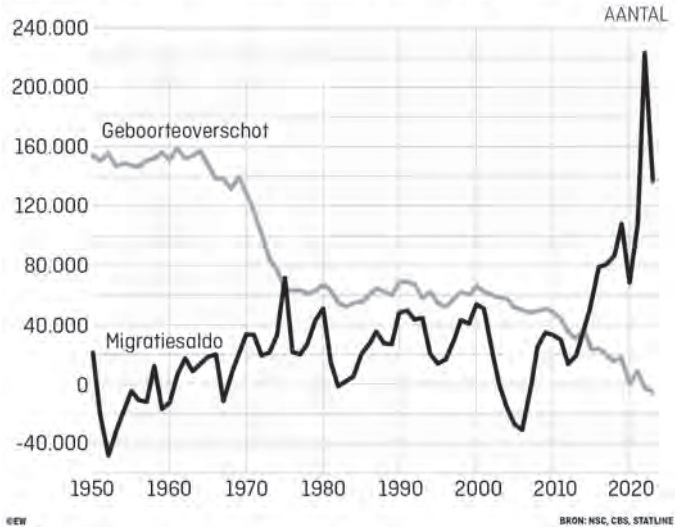
28 Te beginnen met migratie. Om daar een zinnig gesprek over te kunnen voeren, zijn eerst wat definities noodzakelijk. De netto bevolkingsgroei bestaat uit de natuurlijke bevolkingsgroei (het aantal geboortes min het aantal sterfgevallen) plus het migratiesaldo, dat is het aantal immigranten minus het aantal emigranten.

Tot 2014 was de natuurlijke bevolkingsaanwas veel groter dan het migratiesaldo. Maar in de jaren na 2014 is die verhouding volledig omgekeerd. Inmiddels ligt het migratiesaldo op meer dan 100.000 mensen. Daarmee is het de drijvende kracht achter de bevolkingsgroei.

Ik breng dat nu als een neutrale vaststelling, maar dat is het voor de politiek nooit geweest. Sla een willekeurige bundel van HJ Schoo open, en de kans is groot dat je stuit op een citaat van een politiek leider die in aanloop naar de verkiezingen aangeeft de migratie te willen beperken.

Bevolkingsgroei

Natuurlijke groei en migratie in Nederland (1950-2023)

29

En zoals dat dan gaat, herinnert iedereen zich de uitersten in deze discussie, en de gepolariseerde reacties die zij losmaakten. Te beginnen met Frits Bolkestein, die in 1994 sprak over ‘de mislukte integratie’, wat hem op flinke kritiek kwam te staan.⁹

Misschien het meest in het oog springende voorbeeld is Wouter Bos, die in 2003, het jaar na de moord op Pim Fortuyn, stelde dat we selectiever om moesten gaan met migratie. Bos pleitte ervoor migranten pas na verloop

van tijd op te nemen in de verzorgingsstaat: ‘Als je niet op een selectieve manier met migratie bezig bent, dan gaat dat uiteindelijk ten koste van de verzorgingsstaat.’¹⁰

30 Die lijn trok de PvdA jaren lang door. Wouter Bos was voor zijn verkiezingsoverwinning in 2006 nog veel duidelijker. In het PvdA-verkiezingsprogramma viel te lezen: ‘Geen enkele samenleving heeft een onbeperkt absorptievermogen voor nieuwkomers en een oneindige capaciteit om achterstanden te bestrijden en mensen te emanciperen. Daarom bepleit de PvdA selectieve migratie.’¹¹ In 2017 zou hij in een interview met *Elsevier* de opkomst van de PVV duiden als het gevolg van een middenklasse die veel houvast kwijt is. En van partijen aan de linkerkant die de ogen sluiten voor de negatieve kanten van migratie.¹²

Andere politieke leiders spraken niet alleen over de omvang van de migratie en over de druk op voorzieningen, maar ook over het bewaken van de maatschappelijke cohesie. Zo stelde CDA-leider Jan Peter Balkenende in 2002: ‘De multiculturele samenleving is niet iets om na te streven.’¹³

Niet onbelangrijk is dat links en het politieke midden deze geluiden lieten horen in een tijd waarin het migratiesaldo nog relatief laag was. In de jaren voor 2010, en dus ook voordat Mark Rutte verkiezing op verkiezing begon te winnen. Het is een interessante vraag welk geluid Bos en Balkenende hadden laten horen als zij zich

geconfronteerd zagen met de cijfers van nu, met een migratiesaldo dat 400 procent hoger is dan in hun tijd.

En over Rutte gesproken: ook hij beloofde grip op migratie, keer op keer. Aan debat en discussie, woorden en beloften dus geen gebrek. Maar om na te gaan of de politiek haar beloften aan de kiezer wist waar te maken, volstaat een nieuwe blik op de grafiek. Het antwoord kent u.

Tot 2015 was de netto migratie nooit hoger dan 55.000 per jaar.

Na 2015 was de netto migratie nooit lager dan 55.000 per jaar.

En in de jaren van Rutte gingen we van record naar record. Deze records worden overigens in de eerste plaats gedreven door arbeidsmigratie, en in 2022 kwamen er in korte tijd 90.000 mensen uit Oekraïne naar Nederland.

Het behoeft geen betoog dat dit migratiesaldo zijn weerslag had op de bevolkingssamenstelling. In 2000 waren er 2,8 miljoen mensen¹⁴ met een migratieachtergrond, dat zijn mensen die in het buitenland geboren zijn of van wie minstens één van beide ouders in het buitenland geboren is. In 2022 waren dat er 4,4 miljoen, een stijging van ongeveer 60 procent. En al die tijd vertolkten politici de zorgen over migratie en de gevolgen voor de samenleving. Politici van links tot rechts – met als uitzonderingen D66 en GroenLinks. En het waren niet alleen opeenvolgende kabinetten en campagne voerende

politici, maar ook Kamerleden over de volle breedte van het spectrum die hier hun rol pakten. Maar effectief beleid bleef uit.

Parlementair onderzoek

32 Waren er dan geen oplossingen? Jawel. Een onderzoek dat bijzondere aandacht verdient, is dat van de parlementaire commissie-Koopmans uit 2011, die onderzoek deed naar arbeidsmigratie. Aanleiding was de grote stroom nieuwe arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa na de toetreding van landen als Polen tot de EU.

Dit rapport is het lezen waard. De conclusies over arbeidsmigratie zijn spijkerhard.¹⁵

Een aantal belangrijke aanbevelingen:

1. Pak de malafide uitzendbureaus keihard aan: zij buiten mensen uit.
2. Huisvestingsbeleid met verantwoordelijkheid van werkgevers.
3. Inschrijving van de arbeidsmigrant en automatisch doorgeven aan Belastingdienst en UWV.

Geen van de drie punten is tot nu toe adequaat opgevolgd. Let op, het gaat hier grotendeels om maatregelen die de arbeidsmigrant beschermen, die een rechtvaardige behandeling door de staat en een menswaardig bestaan in Nederland moeten garanderen. Geen hardvoch-

tig beleid, maar empathisch, in ieders belang.

Wel heeft de regering in 2020 de commissie-Roemer ingesteld. Tien jaar later is de problematiek er nog steeds, alleen is de omvang veel en veel groter. De aanbevelingen van de commissie-Roemer zijn bijna gelijk aan die van de commissie-Koopmans.¹⁶ Aan commissies geen gebrek in Nederland, maar het opvolgen van aanbevelingen van die commissies is zeer moeizaam.

33

Wat is het probleem?

Graag maak ik nu de sprong naar de situatie vandaag de dag. De migratie neemt op het moment hard toe. Dat komt mede door beleid waarover ik straks nog kom te spreken. Maar er valt ook iets positiefs te melden, want er zijn evident ook oplossingen.

Te beginnen met de arbeidsmigratie, dat is veruit het grootste aantal migranten. De tijd van debatteren en onderzoeken is voorbij, we weten wat ons te doen staat. Ik verwacht dus van de regering dat alle aanbevelingen uit het rapport-Roemer gewoon worden uitgevoerd. Dat betekent dat malafide uitzendbureaus en bemiddelingsorganisaties verboden worden en dat dat verbod gehandhaafd wordt. Dat betekent dat een arbeidsmigrant op de eerste dag geregistreerd wordt. En dat betekent dat de werkgever die dit personeel inhuurt, verantwoordelijk wordt voor misstanden en overlast.

Dan de studiemigratie. Die is helemaal door het dak gegaan, doordat universiteiten betaald worden per student en heel vaak uitsluitend in het Engels lesgeven. Daarmee overtreden ze de wet.¹⁷

34 Voor die studenten uit de EU is alles uitmuntend geregeld. Bij een bijbaan van een dag per week hebben zij al recht op een basisbeurs. En dan krijgen ze soms nog financiering uit het eigen land daarbovenop. Ondertussen is het collegegeld dat zij betalen verre van kostendekkend – een kostenpost dus voor de Nederlandse samenleving.

Het resultaat? Ongeveer 40 procent van de instroom van studenten aan de universiteit komt uit het buitenland.¹⁸ Relatief weinig mensen blijven hier op de lange termijn. En wie vanuit de regio naar de stad wil om te studeren, heeft een probleem, want in veel studentensteden is geen kamer te vinden. Negatieve effecten die je nooit volledig terug zult zien in de modellen.

De taak van de regering is heel simpel: maak Nederlands de standaardtaal in de bacheloropleidingen, breng een numerus fixus aan op Engelstalige opleidingen, beperk het recht op studiefinanciering voor EU-studenten en voorkom dat zij kunnen stapelen met voorzieningen uit het eigen land. En probeer ervoor te zorgen dat EU-studenten hier studeren in ‘tekortvakken’, Nederlands leren, hier komen werken en onderdeel zijn van de Nederlandse samenleving.

Tot slot de asielmigratie. Ook daar zijn zeker stappen te zetten, want Nederland is op een aantal punten soepeler dan andere landen. Het beleid kan fors aangescherpt worden. Bijvoorbeeld door de herinvoering van een tweestatus-stelsel en een beperking van het aantal procedures. Belangrijk om te benadrukken is dat er ruimte moet blijven voor echte vluchtelingen en dat we ons blijven houden aan internationale afspraken en normen.

Het is tijd om die concrete maatregelen te nemen.

35

Een vergelijking met het Verenigd Koninkrijk

Gebroken verkiezingsbeloften, een gebrek aan grip op migratie en een overheid die de kerntaken verwaarloost. Het is een giftige cocktail. En waar dat toe kan leiden, zien we in het Verenigd Koninkrijk. De migratiestromen zijn daar fors en ook de verkiezingsbeloftes zijn vergelijkbaar. Groot-Brittannië is in één opzicht wel uitzonderlijk: het nam een zeer radicale maatregel, namelijk uittreding uit de EU, Brexit, met als voornaamste belofte migratie onder controle te krijgen. De centrale slogan van het *leave*-kamp was dan ook *Take back control*.¹⁹ De gedachte was dat het Verenigd Koninkrijk de migratie zonder de EU veel makkelijker onder controle kon krijgen.

Maar wat gebeurde er werkelijk? Exact het tegenovergestelde. Na de Brexit liep de migratie in het Verenigd Koninkrijk op tot recordhoogte. De voornaamste

verandering was dat migranten nu voornamelijk van buiten de EU kwamen. Belangrijkste oorzaak was een behoorlijk liberaal beleid voor werkvisa. Dus in plaats van uit Polen of Roemenië, komen migranten naar het Verenigd Koninkrijk nu uit India, China, Nigeria en Pakistan. Dat zal niet de opzet van *Vote Leave* geweest zijn.

Dan zijn er de cijfers. De netto migratie verdubbelde ruim, van ongeveer 250.000 mensen per jaar in de periode 2010-2019 tot meer dan 600.000 per jaar in de periode 2021-2022.²⁰

De migratiestromen hangen vooral samen met arbeid. De publieke zorgsector, die op plekken slecht betaalt, trekt veel arbeidsmigranten aan. Het Britse gezondheidsstelsel kan niet meer zonder buitenlandse arbeidskrachten. En het aandeel buitenlandse arbeidskrachten van buiten de EU stijgt daar nu snel: 20 procent van de werknemers en 35 procent van de doctoren hebben op dit moment niet de Britse nationaliteit.²¹ Ook trekken de universiteiten relatief veel buitenlandse studenten.²²

Oftewel, de centrale belofte van de Brexit is gebroken. De migratie nam verder toe. En dankzij verregaande deregulering zijn volkshuisvesting, vaste en stabiele banen, goede zorg en het betere onderwijs minder toegankelijk of niet toegankelijk voor groepen in de samenleving.

Dat leidt tot gevoelens van onrust in de samenleving. Dat leidt tot het gevoel van een gebroken sociaal con-

tract. Dit is de richting die Nederland dreigt op te gaan.

Er is nog een probleem: geboortes

We hebben gezien dat de netto migratie in Nederland werkelijk de grote drijver achter de bevolkingsgroei geworden is. Tot tien jaar geleden was er daarnaast elk jaar nog een forse natuurlijke aanwas. Dat is het verschil tussen geboortes en sterftes. Die natuurlijke aanwas bedroeg steeds ten minste 50.000 mensen per jaar. Maar hij is de afgelopen tien jaar volledig omgeslagen.

37

De natuurlijke bevolkingsaanwas is in Nederland recent voor het eerst negatief geworden. Er overlijden meer mensen in Nederland dan er kinderen geboren worden. Tot nu toe is dat verschil niet zo groot, minder dan 10.000 per jaar, maar het is er wel, en het neemt rap toe. Eerst even de feiten, en dan de gevolgen.

In 2023 werden in Nederland 163.881 kinderen geboren, dat is het laagste aantal geboortes sinds 1901. Er waren in 1901 meer geboortes bij een bevolking van 5,2 miljoen inwoners dan nu met een meer dan drie keer zo grote bevolking, namelijk bijna 18 miljoen mensen.

Sinds de piek in 1948 (284.456) is het aantal geboortes met 43 procent afgenomen.

Binnenkort sterven die grote generaties en kan de bevolkingskrimp dus snel oplopen, naar meer dan 50.000 per jaar.

De Nederlandse vruchtbaarheid is het afgelopen jaar gedaald naar 1,43 kinderen over het leven van een vrouw, ver maar dan ook ver onder de vervangingswaarde van net boven de 2. Dit betekent een structurele krimp.

Wat gebeurt er als dit lang duurt? Dan kan de bevolking in een zeer rap tempo gaan krimpen.

Recentelijk zijn de geboortecijfers vooral in een deel van Oost-Azië zeer snel gedaald. In delen van Zuid-Europa dalen ze al lang. Het gevolg is een enorme afname van het aantal baby's dat geboren wordt in vooral deze twee gebieden in de wereld.

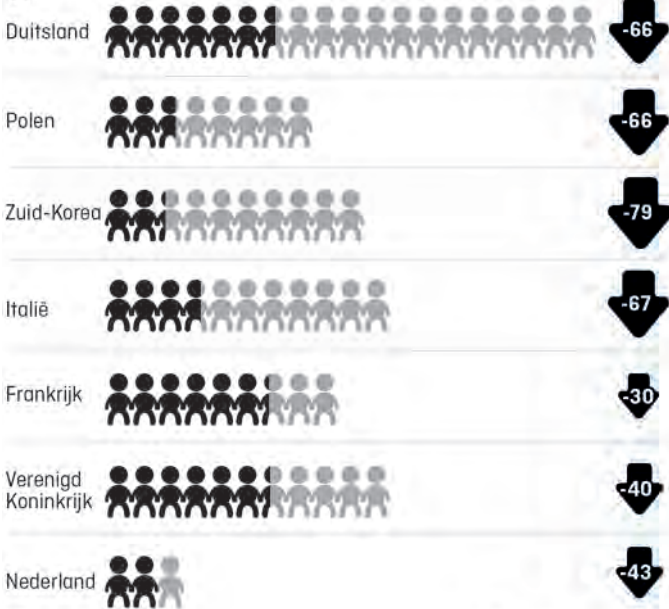
Minder geboortes

Afname in geboortes sinds hoogste aantal

= 100.000 BABY'S PER JAAR

PROCENT

©EW

BRON: NSC, EUROSTAT, WORLDBANK 2022

We lijken niet te beseffen dat in veel westerse landen veel minder kinderen worden geboren dan we ooit voor mogelijk hielden. In de afgelopen tien jaar is de fertiliteit in delen van Azië nog veel harder gedaald, zoals in de grafiek te zien is.

Dit betekent dat er in de landen van deze lijst alleen in

Indonesië, India en Turkije nog sprake is van natuurlijke groei. In Turkije is het aantal kinderen hard gedaald, maar de bevolking is nog relatief jong, zodat er nog demografische groei is.

40

Vruchtbaarheidscijfers

Aantal kinderen per vrouw in haar leven (2022)

Delen van de wereld staan aan de vooravond van een razendsnelle demografische krimp die, buiten tijden van oorlog en zeer dodelijke ziektes als de pest, nog nooit is voorgekomen. Een kindertal van 1 betekent dat zonder migratie de bevolking op de lange termijn grofweg elke 25 tot 30 jaar halveert. Dat is ongekend.

De Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen, het CBS en het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) maken allemaal projecties met een fertiliteit van tussen de 1,3 en 1,8. Het zou relevant zijn ook te kijken naar scenario's met ultra-lage fertiliteit en grote natuurlijke bevolkingsdaling. De afgelopen jaren overschatte het CBS constant de vruchtbaarheidscijfers in de gepubliceerde scenario's. Er is geen enkel scenario waarin de huidige vruchtbaarheid van Spanje of Zuid-Korea als uitgangspunt is genomen. Dat is onverstandig.

Deze lage geboortecijfers hebben een aantal effecten:

1. Bij de huidige bevolkingscijfers en economische groei in Midden- en Oost-Europa kan en zal er geen sprake zijn van permanente hoge migratie vanuit bijvoorbeeld Polen naar Nederland. Dat betekent dat arbeidsmigranten uit andere landen zullen komen en dat zijn landen buiten Europa.
2. De economische, sociale en geopolitieke implicaties van een snelle bevolkingskrimp in delen van de wereld, terwijl er nog steeds sprake is van een enorme

bevolkingsgroei in vooral Afrika en stukken van het Midden-Oosten, zijn moeilijk te onderschatten. Zo werden in Ethiopië in 2023 meer kinderen geboren dan in alle 27 landen van de EU samen. Voor de Democratische Republiek Congo geldt hetzelfde. In Nigeria werden meer dan twee keer zoveel kinderen geboren als in alle EU-landen samen.

3. Voor migratie is dat belangrijk. Bij beperkte netto migratie in Nederland en Europa zal de bevolking relatief snel gaan afnemen de komende jaren, tenzij het geboortecijfer langdurig en fors stijgt.

We hebben heel lang het debat over demografie vermeden. En dan vooral het debat over het lage geboortecijfer in Europa en nu ook in delen van Oost-Azië. We kunnen dat niet blijven doen. Zaken als ontoereikende huisvesting belemmeren jongeren hun eigen leven te leiden. Maar ook over de bredere gevolgen zullen we snel een debat moeten aangaan, want de geopolitieke gevolgen van totaal nieuwe verhoudingen in bevolking tussen de werelddelen zullen groot zijn. En dat proces heeft zich de afgelopen jaren versneld, terwijl wij in het Nederlandse publieke debat aan het navelstaren waren.

Als we migratie fors beperken en het geboortecijfer blijft laag, dan zullen we te maken hebben met een snel krimpende bevolking. Dat is geen aantrekkelijk scenario.

Tussenconclusie migratie

Bij migratie hebben we gezien dat politici al voordat er een fors migratieoverschot was, waarschuwden voor de gevaren en pretendeerden in te grijpen, maar het niet deden. We hebben gezien dat er analyses zijn over arbeidsmigratie, maar dat de aanbevelingen niet uitgevoerd worden en dat een aantal beleidsmaatregelen voor het oprapen ligt.

In het deel over de economische ordening zullen we zien dat er nog iets meer nodig is, maar het patroon is duidelijk.

Laten we eerst de twee andere thema's bespreken: volkshuisvesting en de kwaliteit van onderwijs, twee andere vraagstukken die door opeenvolgende regeringen onvoldoende zijn opgepakt.

VOLKSHUISVESTING

Veiligheid, gezondheid, stabiliteit, toegang tot basisvoorzieningen. Voor bestaanszekerheid is een dak boven je hoofd, of beter, het kunnen vinden en betalen van een huur- of koopwoning essentieel. Veel belangrijke wetten die in het verleden zijn gemaakt, vonden hun oorsprong in grote problemen met woningen. Het negentiende-eeuwse vrijemarktliberalisme leidde tot erbarmelijke woonomstandigheden voor grote groepen mensen. Met de Woningwet van 1901 greep de over-

heid stevig in en dat leidde tot flinke verbeteringen.

Maar daar stopten de problemen met de huisvesting niet. Een volgende wooncrisis deed zich na de oorlog voor met een nijpend woningtekort. In 1960 leidde een conflict over het aantal te bouwen woningen tot een kabinetscrisis.

44 De volkshuisvesting zou dus al 125 jaar topprioriteit van de regering moeten zijn. Maar in periodes waarin er geen acute woningnood was, heeft de overheid zeer bewust de grip losgelaten. De gedachte was dat de vrije markt prima in staat was om te voorzien in de behoeften van de samenleving en het beleid werd aan die overtuiging aangepast. Feitelijk verdween het beleid.

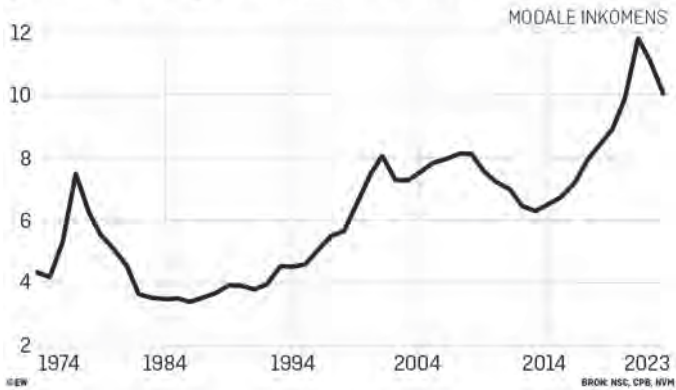
Eerst werden subsidies voor woningbouwcorporaties teruggedroefd, dat gebeurde in 1995. En in 2010 werd het zelfstandige ministerie van Volkshuisvesting opgeheven. De volkshuisvesting werd woningmarkt, buitenlandse investeerders werden gelokt. De overheid gaf een deel van de regie uit handen en vertrouwde op de markt. Dat zou dramatische gevolgen hebben en politici erkennen dit pas toen het al veel te laat was. Minister Blok verklaarde bij zijn afscheid als minister voor Wonen in 2017 zelfs dat de woningmarkt draaide als een zonnetje.²³ Terwijl hij ook toen al prima wist dat dat niet het geval was.

Het probleem laat zich samenvatten in twee grafieken. Ten eerste had je heel lang ongeveer 4 tot 5 modale

jaarsalarissen nodig voor een gemiddelde woning. Inmiddels is dat opgelopen tot meer dan 10 jaarsalarissen:

Mediane huizenprijzen versus inkomen

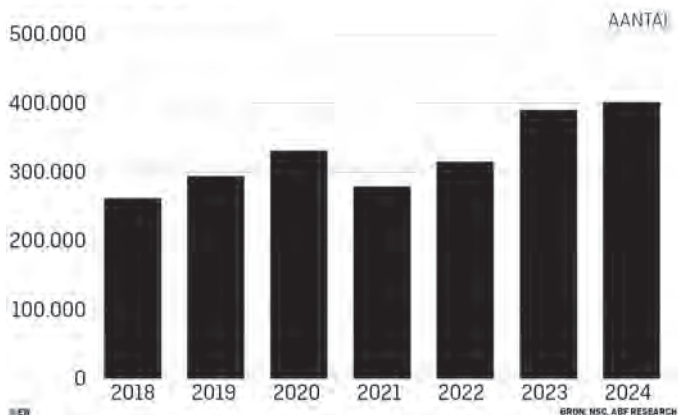
Het aantal modale inkomens, nodig voor een gemiddelde woning in Nederland (1974-2023)

Ten tweede is het woningtekort keihard opgelopen.²⁴

Woningen

Tekort verder opgelopen

46

Dit betekent dat meer dan 400.000 huishoudens geen huis hebben op dit moment.

Dit kunnen dus kinderen zijn die nog bij hun ouders wonen, soms zelf met een partner. Dit kunnen gescheiden mensen zijn die niet uit elkaar kunnen gaan. Het kunnen statushouders zijn die in een asielzoekerscentrum wonen.

Dit tekort heeft ontwrichtende gevolgen voor levens en ontwrichtende gevolgen voor elk onderdeel van de volkshuisvesting. De wachtlijsten voor sociale huurwo-

ningen zijn ellenlang. En alleen mensen met een laag inkomen kunnen zo'n woning toegewezen krijgen.

Koopwoningen zijn voor alleenstaanden met een modaal inkomen of bovenmodaal volstrekt onbetaalbaar. Terwijl een modale alleenverdiener gewoon een huis kon kopen in de jaren tachtig, hoef je dat nu niet eens meer te proberen.

En de particuliere huur biedt voor hem of haar geen soelaas. Daar zijn door allerlei maatregelen veel te weinig woningen. Het gevolg is dat mensen daar gemiddeld meer dan 40 procent van hun inkomen kwijt zijn aan woonlasten²⁵, ver boven elke aanvaardbare norm.

Veel van de vreselijke effecten die dit heeft op mensenlevens zijn ook niet terug te zien in de werkelijkheid van de modellen. Want hoeveel mensen blijven er hangen in een slechte relatie, omdat zij toch geen eigen plek kunnen vinden? Hoeveel jongeren doen niet de studie of het werk dat bij ze past, omdat ze er te ver voor moeten reizen?

Er is al tijdenlang meer regie nodig en er moeten meer woningen komen. Maar juist dat is lang geblokkeerd: Nederland voerde, voor zover ik weet als enige land ooit ter wereld, een belasting in op sociale huurwoningen, de zogenaamde verhuurdersheffing. De woningbouwcorporaties bouwden tijdenlang heel weinig.

Er werd onvoldoende regie gevoerd en er was een

heilig geloof in de markt in relatie tot huisvesting, een geloof dat de politiek al aan het eind van de negentiende eeuw had moeten loslaten.

Elke regering beloofde: meer betaalbare woningen. Het tegenovergestelde gebeurde.

48 Zo stond er in 2017 in het Regeerakkoord: ‘Er zijn meer woningen nodig van goede kwaliteit, passend bij de financiële mogelijkheden en hedendaagse wensen van mensen (...) Voor komende periode is het doel om meer nieuwe koop- en huurwoningen te bouwen, voldoende koop- en huuraanbod voor specifieke groepen te realiseren (...) en flinke stappen te zetten voor de verduurzaming van de bestaande woningvoorraad.’

En in 2021 stond in het Regeerakkoord: ‘Het is onze prioriteit te zorgen voor een woning voor iedereen, of je nu huurt of koopt.’

Helaas zijn de problemen alleen maar toegenomen: de streefdoelen zijn bij lange na niet gehaald en de tekorten zijn opgelopen. De grafiek aan het begin van dit hoofdstuk spreekt in dat opzicht boekdelen.

En de schaarste is zo groot dat de dakloosheid toeneemt en dat we totaal nieuwe categorieën daklozen krijgen, zoals ‘zelfredzame daklozen’.²⁶ Dat zijn mensen die vaak nog een baan hebben, maar geen eigen woning. De term is een idioot oxymoron: de twee componenten spreken elkaar tegen. Want mensen die soms in een auto le-

ven, soms in een tent, of van vriend naar familie trekken, hebben geen enkele vorm van bestaanszekerheid. De basis ontbreekt. Fysiek, financieel, sociaal en psychologisch.

Aansturen op schaarste

En ook op dit thema liet de Kamer zich niet onbetuigd. Ook hier kan ik een lange lijst rapporten en onderzoeken noemen, maar als illustratie houd ik het bij het meest in het oog springende onderzoek van de Kamer zelf, namelijk het parlementaire onderzoek naar de huizenprijzen. Dat werd gestart in 2012 en ook deze commissie deed scherpe aanbevelingen.²⁷ En ook dit keer werden de scherpe aanbevelingen maar gedeeltelijk opgevolgd.

Eén van de conclusies was dat er bewust werd aangestuurd op schaarste. De opbrengst werd belangrijker dan voldoende bouwen. En toen bleek dat er onvoldoende werd gebouwd, nam niemand de regie. En ook sindsdien is die regie aarzelend en halfslachtig opgepakt. Belemmerende regels bleven in stand.

De commissie concludeerde ook dat particulier opdrachtgeverschap niet van de grond kwam en dat er een recht moest komen op zelfrealisatie. Dat is niet opgepakt.

Een andere oplossingsrichting was dat pensioenfondsen concurrentie zouden kunnen verzorgen bij hypotheeken. Ook dat is niet gebeurd. Sterker nog: pensioenfond-

sen hebben officiële codes en afspraken over investeren in klimaattransitie, zorgen voor biodiversiteit, maatschappelijk verantwoord ondernemen en mensenrechten wereldwijd. Maar er is geen afspraak over investeren in wonen voor hun eigen deelnemers in Nederland. Terwijl zij met een klein deel van totale kapitaal, meer dan 1.500 miljard euro, heel veel impact zouden kunnen hebben. Hier ligt een enorm potentieel. Het is Nederlands geld dat kan worden aangewend voor een Nederlands probleem.

Later in mijn betoog zullen we zien dat ministers liever afspraken maken met buitenlandse investeerders zoals BlackRock – dat niet bepaald een goede reputatie heeft op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen – dan met Nederlandse pensioenfondsen. Die fondsen boden overigens aan om 2 of 3 procent van hun vermogen te investeren in woningen, maar alleen in ruil voor een nieuwe Pensioenwet.

De uitdaging

De lessen zijn volstrekt duidelijk: de regering moet de regie nog duidelijker pakken. Er komt nu weer een volwaardig ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. En op de komende Woontop, die er komt op initiatief van Nieuw Sociaal Contract, moeten alle partijen hun verantwoordelijkheid nemen: pensioenfondsen, gemeentes, provincies, het Rijk en bouwers. En ook

werkgevers kunnen het verschil maken. In het verleden vinden we daarvan mooie voorbeelden. Zo hadden ziekenhuizen ooit flats voor verpleegkundigen. Philips en Stork bouwden hele wijken voor hun personeel. Rare belastingprikkels, die betaalbaar wonen in de weg zitten, moeten uit het systeem. Bezwaarmogelijkheden moeten worden ingeperkt. Ruimte moet soms worden aangewezen. Zo komen we vooruit.

Er moet echt ruimte zijn, fysieke ruimte en ruimte in de wet, voor een derde sector: coöperatief wonen, zodat groepen mensen zelf aan de slag kunnen. Het is betaalbaar, het is duurzaam, het creëert gemeenschapsgevoel. De EU moet de blokkade opheffen voor woningbouwcorporaties om gewoon betaalbare huurwoningen te bouwen voor het middensegment zonder daar aparte entiteiten voor op te richten. Daarvoor moet je regels aanpassen in Brussel. Ja, u hoort mij nu in een paar regels heel wat keren ‘moet’ zeggen. Maar dit zijn dan ook echt essentiële stappen.

Volkshuisvesting is een cruciale taak en zeker, er zijn gevestigde belangen. Want als het lukt om het tekort terug te dringen, is er een kans op een prijscorrectie, die dan ook pijn kan doen. De prijsdaling rond 1980 deed mensen die toen net een huis gekocht hadden, heel lang pijn.

Maar een samenleving waar jongeren geen woning

kunnen vinden, tenzij hun ouders een zak geld meegeven, biedt alleen lippendienst aan bestaanszekerheid. Al stijgen de lonen en lijken de koopkrachtplaatjes leuk, als je ‘zelfredzame daklozen’ hebt, dan weet je dat je het sociale contract met je samenleving volledig verbroken hebt. We kunnen het vertrouwen in politiek en overheid niet herstellen zonder dit probleem op te lossen.

52

ONDERWIJS

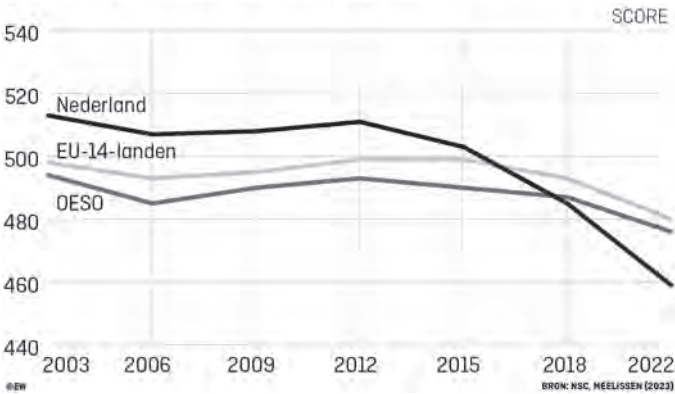
Dan maak ik nu graag de stap naar het derde onderwerp waar de overheid niet heeft laten zien de problemen daadwerkelijk aan te pakken: het onderwijs.

Daar heeft de overheid haar plicht ernstig verwaarloosd en een prachtige positie nodeloos uit handen gegeven. Jarenlang haalde het Nederlandse onderwijs topposities in internationale ranglijsten. Maar de afgelopen decennia is Nederland bij wiskunde en bij natuurwetenschappen een stuk gedaald in de ranglijsten van het driejaarlijkse PISA-onderzoek.²⁸

Echt dramatisch wordt het als we kijken naar de leesvaardigheid. Leesvaardigheid is essentieel om toegang te krijgen tot kennis in vrijwel elk vakgebied, van wiskunde en wetenschap tot geschiedenis en talen. Complexe teksten begrijpen, kritisch denken en informatie verwerken – het begint allemaal bij leesvaardigheid. Hier dalen we niet, we storten neer. Nederland scoort in de Europese

Hard achteruit

Gemiddelde toetscores leesvaardigheid PISA

53

achterhoede, ver onder het gemiddelde van de OESO (Organisatie voor Europese Samenwerking en Ontwikkeling) en van de Europese Unie.

Als je streeft naar een kenniseconomie, dan moet dit serieus zorgen baren. Uit de PISA-scores blijkt dat een derde van de Nederlandse leerlingen onvoldoende geletterd is voor leesvaardigheid. Een kwart van de leerlingen is onvoldoende geletterd voor wiskunde of natuurwetenschappen.

Het aantal 15-jarige jongeren dat thuis geen Nederlands (inclusief dialecten) of Fries spreekt, is gestegen van 5 naar 13 procent over de periode van het onderzoek. Vooral hun taalvaardigheid is lager, maar ook de scores op de andere onderdelen zijn dat.

Als je onvoldoende geletterd bent, heb je grote moeite met het invullen van bijvoorbeeld een aanvraagformulier voor de Kinderopvangtoeslag. En je weet welke desastreuze gevolgen het heeft als je daarin een foutje maakt. Misschien moet ik zeggen: maakt. Juist van de mensen met het minste institutioneel kapitaal, de mensen die het minste weten hoe je met de overheid moet communiceren, vraagt de overheid het meest. Denk bijvoorbeeld aan de talloze formulieren die je moet invullen om gebruik te maken van de versnipperde inkomensondersteunende maatregelen.

Die beperkte vermogens om zaken direct te begrijpen en op te lossen, in combinatie met de grote gevolgen bij een relatief kleine vergissing, is een giftige cocktail die door hoogopgeleiden met een middeninkomen in Den Haag structureel wordt onderschat.

De Ombudsman waarschuwt²⁹ regelmatig³⁰ voor miljoenen mensen die niet zelfredzaam zijn in deze omstandigheden. Door die overheidsbureaucratie zijn adreslozen niet zelfredzaam. Zelfredzaamheid is een illusie voor twee miljoen mensen met een beperking, voor statushouders, voor jongeren in de bijstand. Het gat tussen wat de overheid van mensen eist en wat mensen kunnen, groeit. En de kloof zal aan twee kanten gedicht moeten worden. De overheid heeft het recht niet deze mensen door het ijs te laten zakken.

De problemen en oplossingen bij onderwijs waren bekend

En ook hier geldt: zowel de problemen als de oplossingen waren bekend, maar er is geen opvolging aan gegeven.

In de jaren negentig van de vorige eeuw is een aantal radicale onderwijsvernieuwingen doorgevoerd. Denk aan de basisvorming (brede brugklassen), en de tweede fase havo/vwo, inclusief het Studiehuis, en het vmbo. Naar aanleiding van veel publicaties en een massale protestactie tegen het nieuwe leren en het Studiehuis, waarbij leerlingen vooral zelf verantwoordelijkheid moesten nemen, stelde de Tweede Kamer een parlementair onderzoek in.

55

De commissie-Dijsselbloem onderzocht deze onderwijsvernieuwingen en oordeelde er snoeihard over.³¹ Een van de conclusies was dat er geen probleemanalyse was bij grote onderwijsvernieuwingen. Men had alleen oog voor politiek draagvlak, niet voor maatschappelijk draagvlak. Een wetenschappelijke onderbouwing voor wat 'het nieuwe leren' werd genoemd, ontbrak. Dit betekent dat er grote risico's zijn genomen met kwetsbare leerlingen.

De dramatische val in internationale lijsten – waarvan het belang door de commissie-Dijsselbloem wel gerelativeerd wordt – moest in 2007 nog plaatsvinden.

Ook hier werden oplossingen aangedragen en ook hier zijn die oplossingen niet opgepakt. Twee belangrijke aanbevelingen van de commissie zijn niet doorgevoerd.

56 Onderwijsmethodes zouden bewezen effectief moeten zijn. Dat wil zeggen dat ze eerst goed onderzocht zijn en er een wetenschappelijke onderbouwing is voor de toepassing. Dat zijn ze niet en die is er niet. Leerlingen krijgen dus onderwijs via methodes waarvan we niet met zekerheid kunnen zeggen dat ze daadwerkelijk resultaat opleveren. Zonder al te veel fantasie kun je daarin een mogelijke verklaring zien voor onze dramatische daling in de internationale ranglijsten.

De commissie-Dijsselbloem beveelt ook aan om inzichtelijk te maken hoeveel geld uitgegeven wordt aan het primaire onderwijsproces en dit ook gestandaardiseerd te publiceren op internet. Deze twee belangrijke aanbevelingen kan en moet de nieuwe regering oppakken. Zoals gezegd is de kwaliteit van het onderwijs een kerntaak van de overheid.

Andere landen laten zien dat het beter kan en beter moet. En ook hier is het Verenigd Koninkrijk een schrikbeeld. Als een deel van de samenleving het zich kan veroorloven om een eigen onderwijsstelsel op te zetten en te betalen buiten het nationale stelsel om, dan krijg je een zeer sterke klasmaatschappij die zichzelf in stand houdt.

In Nederland zien we het begin van zo'n ontwikke-

ling. We zien de contouren van een onderwijsstelsel dat deels privaat is georganiseerd. Met massale inzet van betaalde bijlessen, met examentraining – maar niet voor iedereen. Ongelijkheid neemt toe, kansengelijkheid neemt af. Dat ondermijnt uiteindelijk zowel de Nederlandse samenleving als het sociale contract. En de kern van dat sociale contract is nu juist dat het geldt voor de hele samenleving, en niet slechts voor een bevoorrecht deel daarvan.

De nieuwe regering weet dus wat het te doen staat: een nationaal herstelplan kwaliteit onderwijs. Dat gaat om meer nadruk op kennisoverdracht en natuurlijk betere basisvaardigheden. Alleen bewezen effectieve lesmethodes mogen nog worden gebruikt. En daarbij zou het ook helpen als meer jongeren thuis Nederlands spreken.

Ook dient de overhead dus fors teruggedrongen te worden en moeten scholen gaan aangeven hoeveel van het geld zij aan het primaire proces besteden.

EEN GIFTIGE COCKTAIL

De drie besproken problemen zijn ieder voor zich ingewikkelde problemen. Maar echt schrijnend en verontrustend is dat onopgeloste problemen op elkaar inwerken. Ze maken een ander probleem ingewikkelder en ontnemen ons middelen om ze op te lossen. Laat ik een paar voorbeelden noemen.

Zonder een migratiebeleid en met grote migratiestro-

men, wordt het oplossen van de crisis in de volkshuisvesting vele malen ingewikkelder. Zolang er een migratiesaldo is van meer dan 100.000 mensen per jaar, moeten er ongeveer 50.000 woningen per jaar meer bijgebouwd worden dan wanneer het migratiesaldo nul is.

58 De onderwijshervormingen en het gebrek aan beleid op universitaire studies hebben geleid tot een structureel gebrek aan technici die hier werken en de taal kennen. Met een paar mooie technologische clusters, zoals rondom ASML, leidt dat tot een extra grote vraag naar kenniswerkers uit het buitenland.

En de crisis in de volkshuisvesting leidt ertoe dat jongeren later het ouderlijk huis verlaten, later een stabiele woonvorm (huurhuis of koophuis met contract voor onbepaalde tijd) vinden, een veel grotere hypotheeklast moeten aangaan en later de mogelijkheid voelen of hebben om een gezin te stichten. Deze trends leiden op termijn weer tot een druk om meer migratie toe te laten.

Het in stappen oplossen van deze problemen heeft dus ook om deze reden een grote urgentie. En dat kan alleen als de overheid weer de regie neemt.

DE REGIE TERUGHALEN

De politiek lijkt bij bepaalde zaken machtelozer dan in het verleden om bepaalde hardnekkige problemen op te lossen. Deels klopt dat en deels is het schijn.

Discussies rondom koersveranderingen en nieuwe politieke ideeën duren in de politiek altijd lang en in de Nederlandse politiek vaak nog langer dan elders.

Historische voorbeelden te over. Nederland liep tientallen jaren achter bij het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk bij de afschaffing van de slavernij en loopt ook jaren achter bij de erkenning van het leed van kolonialisme.³² Nederland liep niet voorop bij het invoeren van kiesrecht voor vrouwen. En over de invoering van een staatspensioen en vele andere sociale hervormingen is tientallen jaren gedebatteerd in de Tweede Kamer voordat er actie werd ondernomen. Politiek en democratie zijn soms traag, vooral in Nederland.

Maar bij de vandaag besproken dossiers is echt iets anders aan de hand, en het is belangrijk dit verschil hier te markeren. De Nederlandse politiek heeft, stapsgewijs in de afgelopen decennia, een aantal sturingsinstrumenten uit handen gegeven. Soms bewust en soms onbewust gaven we andere instituties en partijen invloed en autonomie, en gingen we erop vertrouwen dat zij al vanzelf voor de gewenste resultaten zouden zorgen.

De eerste stap naar oplossingen moet dan ook zijn om na te gaan welke sturingsinstrumenten er zijn. Vervolgens moeten die instrumenten ingezet worden bij nieuw beleid.

Soms is het voor een politicus best handig dat je iets niet kunt doen, of niet meer kunt doen. Wanneer je de

sturing van het zorgstelsel uit handen gegeven hebt bijvoorbeeld, dan kun je zorgverzekeraars de schuld geven als er tekorten ontstaan. Zij zijn anoniem, mogen een winstookmerk hebben en kunnen zich moeilijk verdedigen. Maar dat de regie bij zorgverzekeraars terecht kwam, dat was wel gewoon een politieke keuze. Nederland is het enige land in de EU waar het zorgstelsel geheel gerund wordt door private zorgverzekeraars. Dit is geen natuurverschijnsel – hoewel dat wel zo wordt voorgesteld – maar beleid.

In Nederland is het bon ton om te wijzen naar de Europese Commissie in Brussel. Om je af te vragen waarom internationale verdragen en de rechter iets verbieden. En het is natuurlijk populair om te zeggen: ach, zo werkt de markt nu eenmaal.

Maar dat is welbeschouwd alleen maar afschuifgedrag, het niet willen nemen van verantwoordelijkheid. Politici kunnen veel meer regie pakken dan ze nu bereid zijn te doen. Dat moet veranderen, politici moeten hun verantwoordelijkheid nemen in de ordening van de samenleving.

De regie terughalen uit Brussel

Essentieel in dat proces is om de regie terug te halen uit Brussel. De Europese integratie begon als een gemeenschappelijk project rond kolen en staal (EGKS). Duits-

land en Frankrijk hadden daar immers oorlog over gevoerd. Dan was er na de Tweede Wereldoorlog nog de nieuwe gevaarlijke nucleaire technologie waartegen men zich wilde verweren. Dat leidde tot het opzetten van Euratom. Deze samenwerking breidde zich stapsgewijs uit tot de huidige Europese Unie.

De vrijheid van kapitaal, arbeid, goederen en diensten en de invoering van de euro waren een grote soevereiniteitsoverdracht van Nederland aan Brussel. Ook het Verdrag van Schengen, waarmee grenscontroles de facto afgeschaft zijn tussen een groot aantal Europese landen, was een serieuze beperking van de macht van nationale staten. Effectieve grenscontroles zijn sindsdien alleen mogelijk als zij tijdelijk zijn, onder voorwaarden en met toestemming van de Europese Commissie. Daarmee droeg de staat een van haar kerntaken over: de controle over de grenzen.

Wat begon als een verstandige en noodzakelijke samenwerking werd de *ever closer union* en die zinsnede staat ook zo in het verdrag. Waar die zin niet staat, is in de Nederlandse Grondwet. Het is in Nederland heel normaal om taken en bevoegdheden neer te leggen waar ze het best uitgevoerd kunnen worden. En dat is niet altijd in Den Haag, maar ook wel eens in de provincie Gelderland of de gemeente Leeuwarden. Een goede Europese samenwerking hebben wij als Nederland keihard nodig in een veranderende en onveilige wereld. Maar dat betekent

niet dat elke mogelijke taak in Brussel belegd dient te worden. Wanneer taken beter op nationaal niveau uitgeoefend kunnen worden dan op Europees niveau, dan moet je daarover discussie kunnen voeren.

62

Verschillende landen hebben opt-out-clausules bedongen en zijn daarmee nooit in een bepaalde samenwerking gestapt. Het Verenigd Koninkrijk had er vier (zoals voor deelname aan Schengen, aan de euro, aan het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie) en Denemarken heeft bijvoorbeeld opt-outs voor deelname aan de euro, het gemeenschappelijk veiligheids- en verdedigingsbeleid en de raad Justitie en Binnenlandse Zaken. Hierdoor kan Denemarken een eigen asielbeleid voeren.

Ierland heeft een opt-out voor Schengen en voor het gemeenschappelijk veiligheids- en verdedigingsbeleid. Ook Polen heeft een opt-out op het Handvest van de grondrechten. Zweden heeft geen opt-out voor de euro, maar weet net als Polen steeds handig niet aan de voorwaarden te voldoen.

Het is dus niet uitzonderlijk. Het is juist bijzonder dat Nederland nooit een opt-out bedong zoals andere landen, bijvoorbeeld na het 'nee' bij het referendum in 2005 over de Europese Grondwet. Andere landen bedongen wel een opt-out na een 'nee' bij een referendum over de EU.

Nederland mag de schroom van zich af schudden en taken terughalen. Dat kan door een verzoek in te dienen

tot een opt-out. Natuurlijk zal dat een lange, moeizame weg zijn doordat het verdragswijziging vergt en dus instemming van de andere EU-lidstaten.

Ook mag, nee moet, Nederland ervoor zorgen dat Brusselse regels bepaalde beleidskeuzes niet belemmeren. Want sommige van die regels staan het oplossen van onze grootste problemen in de weg.

Op dit moment mogen woningbouwcorporaties geen woningen bouwen en verhuren van ongeveer 900-1.000 euro in dezelfde juridische entiteit, omdat dat marktverstoring zou zijn. Maar het is geen marktverstoring, het is sociale noodzaak dat er snel en veel van die woningen gebouwd worden.

Nederland kan de nominale zorgpremie niet verlagen en meer van de premie via het loonstrookje laten gaan vanwege Europese regels. Daardoor zou de verlaging van het eigen risico leiden tot een minstens zo'n grote stijging van de nominale premie.

Gelukkig is Nederland bezig in overleg te treden met de Commissie om die twee regels aan te passen. Het mag echt met minder schroom. Want deze twee regels beletten de Nederlandse regering maatregelen te nemen in het algemeen belang.

Hiermee neemt Nederland ook de regie terug voor eigen beleidskeuzes om eigen problemen (volkshuisvesting, een te hoog eigen risico) op te lossen.

Een nieuwe standaard voor internationale verdragen

Internationale verdragen en afspraken binden Nederland. Ze binden de huidige volksvertegenwoordiging, die het verdrag ratificeert, maar vaak ook volgende volksvertegenwoordigingen.

Dit onderdeel van de lezing zou een zelfstandige lezing moeten zijn en misschien wordt het dat nog wel.

64 Vooropgesteld: verdragen zijn belangrijke manieren om samenwerking tussen landen vast te leggen. Sommige staan aan de basis van essentiële samenwerkingsverbanden voor Nederland. Denk aan de Verenigde Naties, de EU, de NAVO of de Raad van Europa.

Andere verdragen zijn essentieel om met een ander land of een groot aantal landen afspraken te maken over handel, luchtvaart of milieuproblemen.

Maar we schieten soms door.

In het verleden hebben we veel handelsverdragen getekend met ISDS-clausules. Dat betekent dat grote buitenlandse investeerders bij een conflict met de staat naar een privaat en vaak niet volledig openbaar geschillenbeslechtingeninstituut konden. De staat kan dan veroordeeld worden tot enorme boetes buiten de normale wetgeving en rechtbanken om. Hiermee zet je feitelijk een duaal rechtssysteem op, want die investeerders vallen onder een ander rechtstelsel dan gewone burgers en bedrijven. Soms kunnen ze zelfs kiezen tussen beide rechtstelsels.

Het is volstrekt onverstandig om dit te doen en al helemaal in multilaterale handelsverdragen waar je als land heel moeilijk of niet kunt uittreden. Dat laatste is het geval bij een handelsverdrag dat zowel de Unie als de individuele lidstaten aangaan.

Het Hoofdlijnenakkoord bevat een heldere opdracht: ‘De wijze van totstandkoming, parlementaire goedkeuring en uitvoering van verdragen wordt herijkt met een sterkere rol van het parlement en expliciete toetsing aan artikel 91, derde lid, van de Grondwet.’

65

Dat artikel van de Grondwet gaat over verdragen die deels strijdig zijn met de Grondwet. De Grondwet zegt dat die met tweederde meerderheid goedgekeurd moeten worden. Dat is vooral een dode letter.

Om de regie te nemen, om de regie te houden, zullen we veel zorgvuldiger met het uit handen geven van zaken in verdragen en overeenkomsten moeten omgaan.

Ik zei overeenkomsten. Een enkel voorbeeld volstaat: om geld te krijgen uit het coronafonds hebben de toen demissionaire regering en de Europese Commissie een Herstel- en Veerkrachtplan moeten indienen.

Nederland betaalt tientallen miljarden euro's aan dat fonds en krijgt maximaal 5,4 miljard euro aan subsidies. Maar daarvoor voert de regering verplicht een maximale cashbetaling in van 3.000 euro. Rekeningrijden moet worden ingevoerd. En nog tientallen andere wetten. Dat

Herstel- en Veerkrachtplan geeft de nieuwe regering feitelijk een extra boete als zij bepaald beleid niet wil doorvoeren. Niet elke maatregel is zo controversieel, maar minister Sigrid Kaag heeft met het Herstel- en Veerkrachtplan toch aardig over haar termijn heen geregeerd. Zij kwam dit namelijk overeen met de Europese Commissie. Hier moeten parlement en regering veel scherper op zijn, want wederom is de regie uit handen gegeven.

66 Maar de derde manier van regie uit handen geven gaat veel en veel dieper. Het gaat namelijk over hoe wij onze samenleving ordenen. Dit vergt enige uitleg.

Een andere maatschappij-ordening

In Den Haag zijn we alles gaan vangen in CPB-modellen, in begrotingsspreadsheets. Alles wordt gemeten in getallen, in kritieke prestatie-indicatoren (KPI's). Er zijn meer dan honderd zeer gedetailleerde belastinginstrumenten om elke burger en elk bedrijf te beïnvloeden in Nederland.

Zelfs het Centraal Planbureau vindt dat burgers overprikkeld zijn. De Ombudsman waarschuwt dat de mensen zelf door de bomen het bos niet meer zien en Tim 'S Jongers laat duidelijk zien dat mensen het sociaal kapitaal niet hebben om hiermee om te gaan. Koopkrachtplaatjes zijn heilig, terwijl de situatie van een persoon of gezin daar nooit precies mee samenvalt. En die nadruk

op de modellen, op de puntenwolken en de schijnwerkelijkheid, verbloemt twee grote vraagstukken.

Doorgeschoten neoliberalisme

Het eerste vraagstuk is het neoliberalisme. In Nederland kreeg dat al heel vroeg voeten aan de grond, zo laten Mellink en Oudenampsen (2022)³³ zien. Niet alleen waren we eerder, we deden het ook fanatieker. De gedachte was dat ons land internationaal anders niet mee zou kunnen komen. En dus werden markt en concurrentie zo ongeveer heilig verklaard.

67

Een grote stap was de *Single European Act* (1986), die het grote proces begon naar vrijheid van personen, goederen, diensten en kapitaal in de EU. De grenzen werden geopend voor burgers om elders te werken, maar ook voor (flits)kapitaal.

Daarnaast leidde het Verdrag van Maastricht van 1992 ook nog eens tot de invoering van de monetaire unie. Daarmee gaven de landen twee belangrijke sturingselementen definitief uit handen: namelijk hun wisselkoersbeleid en hun monetaire autonomie.

De Paarse jaren (1994-2002) versnelden het neoliberale proces. Misschien wel het belangrijkste kantelpunt was de Rijksoperatie ‘Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit’. Marktwerking en deregulering werden losgelaten op elke sector van de samenleving.

Hierbij hoorde ook de filosofie *New Public Management*. Overheidstaken konden volgens dit nieuwe denken vaak beter worden uitgevoerd door zelfstandig opererende organisaties. En deze lijn werd lang doorgetrokken, vertellen Mellink en Oudenampsen. In 2008 sprak Mark Rutte in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag over zijn nieuwe concept-beginselverklaring. Hij benadrukte het belang van concurrentie en wilde afrekenen met wat hij noemde ‘de sociale markteconomie’.

Tegelijkertijd decentraliseerde de staat een aantal echte kerntaken naar de gemeente, zoals de sociale zekerheid (de bijstand), zorg (de Wet maatschappelijke ondersteuning) en de jeugdzorg. Die gemeenten, en soms zelfs samenwerkingsverbanden van gemeenten zonder duidelijke democratische verantwoording, besteedden deze overheidstaken op hun beurt weer uit aan de private sector. Zo ontstond een democratisch zwart gat: wel belastinggeld, en veel ook, en essentiële taken, maar nauwelijks democratische verantwoording.

In de afgelopen dertig jaar heeft de overheid, met een ijzeren geloof in het primaat van de markt, dus een groot aantal instrumenten om de samenleving in te richten uit handen gegeven.

Ik sprak eerder over ISDS, investeerder-staatarbitrage. In feite is daarmee een deel van de rechtspraak geprivatiseerd. Dan is er ook nog de beperking van de mo-

gelijkheid om effectief migratiebeleid binnen de EU te voeren. Er is immers vrij verkeer van personen. Ook kapitaal kan niet meer gereguleerd worden. Het gevolg is dat flitskapitaal moeiteloos kan rondreizen door de hele EU en zich overal kan vestigen. En als een land niet meer competitief is, bijvoorbeeld door te hoge lonen of schulden, kan het de munt niet devalueren. Dat werd Griekenland pijnlijk duidelijk in 2008, toen de werkloosheid torenhoog was en het draconische bezuinigingen moest doorvoeren.

69

En de overheid werd uitgehold, want de overheid kon bepaalde organisaties niet meer aansturen. De overheid voert kerntaken niet zelf meer uit, maar heeft ze uitbesteed. Dat is gemakkelijk, want de minister is niet verantwoordelijk voor fouten. Die fouten worden in private organisaties gemaakt. En dat die fouten daar gemaakt kunnen worden, ja, dat was ooit een politieke keuze. Maar dat zijn we vergeten.

Hoe kan de overheid nog wel sturen? Door kapitaal uit het buitenland aan te trekken. En hoe doe je dat? Door lage belastingen te heffen op dat buitenlands kapitaal. Door het multinationals naar de zin te maken. Overheden voeren ook een *war for talent*, zoals ze dat noemen. Feitelijk komt dat neer op ongelijke behandeling. Mensen met veel vaardigheden en verdienvermogen mogen lagere belastingen betalen. Expats krijgen 30 procent van

hun salaris belastingvrij, en niet alleen in Nederland.

70 Impliciet kregen grote ondernemingen de overhand over overheden. Zij kregen de luxe om te kiezen tussen publieke en geprivatiseerde rechtspraak. Zij konden kiezen voor het land waar ze de minste belasting over winst en arbeid zouden betalen. En zij kunnen overheden tegen elkaar uitspelen. Technologische innovaties met enorme *economies of scales* in de tech-sector en de platformeconomie deden de rest. Multinationals zijn de bovenliggende partij, staat en algemeen belang de onderliggende.

De Koninklijke Shell vertrok toen het Groningse gasveld dichtging en de aandeelhouders misschien in de verre toekomst, stel je eens voor, belasting zouden moeten gaan betalen over hun dividenduitkering. Mark Rutte voelde dat in zijn vezels en zijn trillende telefoon haarfijn aan. En als ASML, veruit de meest winstgevende onderneming van Nederland (7,9 miljard winst in 2023), wat kritische noten plaatst, dan tuigt de overheid een plan op met enorme investeringen om ASML fysiek en fiscaal hier te houden. Overigens is minder dan 2 procent van de aandeelhouders Nederlands en die belastingkortingen gaan dus rechtstreeks naar buitenlandse aandeelhouders. Het meest gênant was de subsidie voor meer huizen in de regio Eindhoven. Gênant, vooral tegen de achtergrond van schrijnende woningnood in grote delen van Nederland.

Als er belastingkortingen zijn voor grote bedrijven,

voor expats en ook voor andere buitenlandse werknemers, dan is er feitelijk een duaal belastingstelsel. Er is niet één belastingstelsel in Nederland, maar er zijn ten minste twee belastingstelsels.

In het eerste stelsel betalen gewone Nederlandse mkb-bedrijven en gewone werknemers het standaard tarief. Zij krijgen niet de korting, maar wel de prikkels.

In het tweede stelsel zitten de grote internationale bedrijven (zowel Nederlandse als niet-Nederlandse) en een aantal internationale werknemers. Zij krijgen forse korting op het standaard belastingtarief en kunnen daarover soms zelfs afspraken maken met de fiscus. Dit is een grote inbreuk op de rechtvaardigheid die burgers en bedrijven verwachten van een sociaal contract.

En merkt u wat in de opsomming? Burgers worden geprikkeld, overprikkeld. Bedrijven worden ook geprikkeld, maar ook gepamperd.

Maar door een enorme hoeveelheid prikkels wordt de andere kant van het sociale contract verwaarloosd: de vraag wat burgers bereid zijn om zelf te doen voor de samenleving, hoe zij de samenleving zelf willen en kunnen inrichten. Want als alles een markt is, moet alles een marktwaarde hebben en vergeten we de echte waarde van zaken.

We vergeten dat veel instellingen, van woningbouwverenigingen en stichtingen, van ziekenhuizen tot zorg-

instellingen, opgericht zijn door groepen burgers, die het als hun taak en opdracht zagen het algemeen belang te dienen.

De ruimte voor die burgers is langzaam weggehaald uit de samenleving doordat we enkel marktregels toepassen. En soms doordat we simpelweg vergeten dat vooral in sectoren als de zorg, het onderwijs en de volkshuisvesting andere waarden minstens zo belangrijk zijn als marktwaarde.

72

Het gevolg voor Nederland

De combinatie van *New Public Management*, het slechten van grenzen en ongebreideld neoliberalisme is vrij desastreus en wordt goed beschreven in een recent boek van Mirjam de Rijk, *Gekaapt door het kapitaal*. Het flitskapitaal dat zich vrijelijk door de EU kan bewegen, heeft zich gestort op private onderdelen van publieke dienstverlening.³⁴

Het eerste gevolg is dat zij vaak (maar niet altijd) een combinatie hebben van de hierboven beschreven belastingkortingen en de mogelijkheid hebben tot een exit. De Rijk beschrijft dat als volgt: ‘De vermogens eigenaren die op zoek zijn naar snel rendement veranderen niet alleen de publieke sector, maar ook het karakter van bedrijven. Daar wordt de koers steeds vaker niet bepaald door de ondernemers maar door aandeelhouders, vermogensbe-

heerders, private-equityfondsen en durfinvesteerders. Dikwijls tot verdriet van ondernemers, de werknemers en de omgeving.’ Dat betekent dat ‘huisartsen, de GGZ, de ouderenzorg, fysiotherapiepraktijken, tandartsen steeds meer in handen komen van private equity en internationale beursgenoteerde bedrijven’.

Terwijl de overheid in slaap viel achter het stuur, was buitenlands kapitaal maar wat graag bereid om de koers te gaan bepalen.

Recentelijk zagen we hoe Co-Med, een private keten van huisartsen, eerst uitermate belabberde zorg leverde en daarna omviel, een spoor van vernieling achterlatend.

Om private equity ging dat niet, maar de gebruikte technieken zijn hetzelfde. Waar de gemiddelde huisartsenpraktijk zo’n 2.000 patiënten heeft, waren het er bij Co-Med bijna 10.000. En dan is er de sterke focus op online zorg, die weinig kost, want je hebt er geen gebouw voor nodig, maar net zoveel oplevert. Daardoor blijven andere artsen zitten met die meer kostende zorg, en houden zij dus minder over. De zorg valt ten prooi aan *cherry-picking*. Het kapitaal maakt misbruik van onvolkomenheden in het systeem, en buit ze genadeloos uit. De winst is voor hen, het risico voor ons. En nu zitten 50.000 mensen zonder huisarts.

En voor meer treffende illustraties hoef je niet ver terug, het is een kwestie van een krant openslaan. Neem de

onrust over de etensautomaten in de zorgcentra van Silverein. Ze worden gebracht als een prachtige innovatie, waar ouderen 24 uur per dag warm eten kunnen krijgen. Geniaal in het schijnleven van consultants: je hebt er namelijk voor gezorgd dat essentiële diensten veel beschikbaarder zijn, wel 24 uur per dag. En de ouderen hebben 's nachts ook meer keuze. Je haalt alle doelstellingen in je eigen schijnwerkelijkheid. Wat Silverein gemakshalve achterwege laat, is dat de ouderen helemaal geen behoefte hebben aan een broodje gyros om half vier 's nachts, want ze gaan niet meer uit op zaterdagavond. Waar ze wel behoefte aan hebben, is normaal menselijk contact, een ontmoetingsplek. En dat menselijke contact is nu dus wegbezuinigd en vervangen door een soort FEBO. In het *AD* zegt de dochter van een 89-jarige bewoner dat de verandering 'het laatste beetje vreugde en waardigheid' wegneemt.³⁵ Dat geeft te denken.

Vaker wordt enorme winst behaald uit publieke middelen.

Formeel is er op een aantal plekken een verbod op winstuitkering in de zorg. Maar dat verbod geldt niet voor vastgoed. Het gevolg is dat de winst van zelfstandige behandelcentra of woon-zorgcentra daar terecht komt, doordat de prijzen daarvan opgepompt worden. Op de zorg zelf wordt dan technisch geen winst gemaakt, maar op de huur en servicekosten des te meer. Met een mooi opge-

tuigde structuur van bv's zorg je ervoor dat de winst op de plek terechtkomt waar die legaal gemaakt mag worden.

Private aanbieders van zorg, bijvoorbeeld in de GGZ, selecteren klanten met eenvoudige aandoeningen en standaard behandelingen en zorgen ervoor dat er minder of geen patiënten komen met complexe zorg, waarvoor het betaalde tarief niet toereikend is.

Selectie vindt ook minder subtiel plaats. Neem zorgverzekeraar Promovendum. Die adverteert als de verzekeraar voor hoger opgeleiden en discrimineert daarmee. Hoger opgeleiden zijn in Nederland gemiddeld een stuk gezonder. Wettelijk is dit toegestaan voor bepaalde schadeverzekeringen, maar niet voor de basisverzekering in de zorg. Formeel weigert Promovendum geen mensen voor een zorgverzekering, maar ondertussen selecteren ze gezonde mensen in hun populatie van verzekerden. Met slimme trucs de krenten uit de pap pikken, is een stuk lucratiever dan je concentreren op het leveren van goede zorg.

Voor het sociale contract is het ook funest: praktisch geschoolden horen de hele dag dat ze meer verzekeringspremie moeten betalen voor dezelfde verzekering op basis van hun opleiding. Dat is extreem ondermijnend voor de samenleving.

De voorbeelden zijn eindeloos: schoolboekenuitgevers zijn overgenomen door internationaal durfkapitaal. Professionals worden verleid om zich via bureaus voor

hoge inkomens tijdelijk te laten inhuren in het onderwijs en de zorg, waardoor er van vaste relaties tussen een school of zorginstelling en de professionals geen sprake is en er veel publiek geld weglekt naar die bureaus, die gewoon mensen ‘wegwerven’ bij andere scholen of zorginstellingen.

76 Bij wonen verleide minister Blok buitenlandse beleggers en private equity. Ze werden niet verleid om huizen te bouwen en tientallen jaren te verhuren, maar om ze te kopen en weer door te verkopen. Sommige vastgoedfondsen betalen nauwelijks belasting, terwijl Nederlandse private verhuurders in box 3 veel meer belasting betalen als zij dezelfde woning verhuren. Maar die private verhuurders zitten wat meer aan Nederland vast.

En de pensioenfondsen met 1.500 miljard vermogen? Die gingen beleggen via de grote private-equity-huizen vanwege het rendement. Voor een forse *fee* gaat Black-Rock met een beheerd vermogen van 7.500 miljard euro investeren in (semi)publieke taken als volkshuisvesting en infrastructuur. Zij werden meer vermogensbeheerder en minder onderdeel van de Nederlandse samenleving.

Soms helpt de overheid ook wel een handje mee met ondoordacht beleid. Om de corona-achterstanden in te halen, kreeg het onderwijs 8,5 miljard euro incidenteel geld. Scholen konden niet permanent mensen in dienst nemen. Het gevolg was veel geld voor private huiswerk-

begeleiding, voor bureaus die aanvragen en verantwoording ondersteunden.

Waarom is dat nodig? Omdat de overheid is uitgehold, en de uitgeholde overheid heeft zelf onvoldoende kennis van de primaire processen. Het gevolg is dat consultancybureaus cruciale functies in de semipublieke sector permanent gaan innemen. Mariana Mazzucato beschrijft in haar boek haarfijn hoe de consultancybusiness uitbestede taken overnam van de publieke sector.³⁶ Vervolgens verloor de publieke sector deze taken en groeide de afhankelijkheid. En jezelf onmisbaar maken, is nu eenmaal altijd een profijtelijk businessmodel. Vraag maar aan Microsoft. Overigens liggen de risico's van falende publieke functies nog steeds bij de overheid zelf.

77

Naar een andere inrichting van de samenleving

Regie die uit handen gegeven is, kan worden teruggenomen. Het is volstrekt duidelijk dat de neoliberale golf, met zijn nauwelijks ter discussie gestelde veronderstelde superioriteit van de markt, gaat omslaan. Het is tijd om de regie terug te nemen, en dat kan op vele manieren.

Ten eerste moet er een compleet nieuw belastingstelsel komen. Met eenvoudige belastingheffing, en met veel minder prikkels. Wel gericht op het tegengaan van te grote verschillen in inkomens, maar minder op het sturen

van gedrag van de individuele burger. Dit kabinet moet daarvoor een plan ontwikkelen.

Ten tweede moeten de speciale voordelen voor buitenlands kapitaal en buitenlandse arbeid worden versoberd of afgeschaft. En inderdaad, daar is coördinatie met andere EU-landen voor nodig.

78 Ten derde moet het publieke element terug in de publieke sector. Dat betekent dat die zelf zijn eigen kennis en vaardigheden moet onderhouden en ontwikkelen. Dat kan om te beginnen door de carousel van topambtenaren, de Algemene Bestuursdienst – die zelfs een eigen consultancytak heeft, ABDTOPConsult – te hervormen. Hiervoor pleit Herman Tjeenk Willink al jaren.³⁷

Ten vierde moeten we kunnen wijzen naar het sociale contract, de verhouding tussen burgers en overheid. Maar ook gewoon naar de Grondwet, artikel 1, het anti-discriminatie-artikel: ‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, handicap, seksuele gerichtheid of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.’

Nu nog is grondwettelijke toetsing onmogelijk. En natuurlijk, de bepaling rondom ‘gelijke gevallen’ is juridisch ingewikkeld. Maar als de wetgever dit artikel echt zou hebben geïnternaliseerd en het echt leidend zou hebben gemaakt bij het maken van wetten, dan

zouden veel onwenselijke situaties niet bestaan.

Er zou geen duaal belastingstelsel worden ingericht met belastingkortingen voor de mensen die al veel bezitten. En er zouden geen discriminerende praktijken plaatsvinden bij de Belastingdienst, of bij DUO. Er zouden geen algoritmes worden ingezet die mensen op basis van bepaalde kenmerken tot potentiële fraudeurs bestempelen. Hoger opgeleiden zouden hetzelfde moeten betalen voor hun verzekering.

79

Een grote, existentiële leegte in de samenleving

Het is goed dat we in Nederland op een rationale manier kijken naar onze economie. Maar we moeten nog een stap verder gaan. Een flinke stap verder.

In economische modellen bestaat een samenleving louter uit individuen die hun consumptie maximeren met zo min mogelijk arbeid. Dit is een heel eenzijdig perspectief. In de werkelijkheid zoeken mensen meer dan enkel consumptie: zij zoeken naar zin, naar verbinding met anderen, naar manieren om van betekenis en nut te zijn voor het geheel. Dat kan alleen als je bestaanszekerheid hebt, als de basis op orde is. Maar er is meer voor nodig. Ook het besef dat je deel uitmaakt van een gemeenschap, van een gedeelde geschiedenis en toekomst.

Een rijke en welvarende samenleving die moeite heeft om te spreken over een gemeenschappelijke ge-

schiedenis, gemeenschappelijke waarden en een gezamenlijke richting voor de toekomst, is een spiritueel lege samenleving, een samenleving zonder ziel, waarin burgers volledig op zichzelf zijn teruggeworpen. En juist die gesprekken voeren we niet. Pim Fortuyn sprak al over de verweesde samenleving, en dat is sindsdien bepaald niet verbeterd. Een vraag waar wij nu te weinig over spreken, is: hoe willen we dat ons land er over veertig jaar uitziet?

In deze tijd waarin individualisme en neoliberalisme hoogtij vieren, biedt de filosofie van het personalisme een waardevol alternatief. Deze denkrichting herinnert ons eraan dat we niet alleen op deze wereld zijn, maar deel uitmaken van een gemeenschap van individuen, elk met zijn eigen unieke waarde.

Ieder van ons, jij, ik, en iedereen om ons heen, is niet slechts een middel om een doel te bereiken – zoals maximale consumptie – maar een doel op zichzelf. Ieder mens verdient respect en waardering, niet alleen om wat je doet, maar simpelweg om wie je bent. Een mens is meer dan zijn economische waarde. Dat vraagt om een andere kijk op mens en samenleving. Niet voor niets zag de Griekse filosoof Socrates, de leermeester van Plato, een gemeenschappelijke ethiek als onmisbaar bindmiddel tussen mensen.

Juist op dit punt kan het personalistische mensbeeld

ons oriëntatie en richting geven en een voedingsbron zijn voor onderlinge betrokkenheid en maatschappelijke projecten. Het verliest zich niet in de focus op maximalisatie, maar legt de nadruk op kleinschaligheid, solidariteit en betrokkenheid bij de buurt en bij anderen.

Het personalisme biedt ons, kortom, een horizon die vorm kan helpen geven aan een rechtvaardige en solide democratie en rechtsstaat. Dat is wat onze samenleving weer perspectief geeft, een perspectief waarin het gemeenschapsdenken en de liberale democratie niet haaks op elkaar staan – zoals al decennialang het geval is – maar verenigd zijn.

Een discussie over een mensbeeld en een maatschappijvisie is geen theoretische luchtfietserij, maar gaat naar het hart van het probleem. Want we zijn uit het oog verloren dat de markt niet een ultiem doel is, maar alleen een middel. Een economisch model van de markt is een manier om dat middel te beschrijven en helemaal niets meer dan dat.

We kunnen terugkeren naar een sociale markteconomie, waar de verbinding tussen arbeid en kapitaal of organisatie betekenisvol is en ook zo wordt beschouwd. Voor de meeste mensen is het volstrekt normaal dat hun werk betekenis geeft aan hun leven als leraar, als agent of als verpleegkundige. Er is diepe verbondenheid met de organisatie waarvoor je werkt, met de mensen voor wie je werkt.

En als je mensen zo bekijkt, en ervan uitgaat dat zij

ook intrinsiek waardevol zijn en gemotiveerd, dan maak je ook ruimte voor nieuwe initiatieven. Een mooi voorbeeld is coöperatief wonen. Dan weet je als overheid dat een burger niet overprikkeld moet worden, maar de kans moet hebben om zich te ontplooien, en dat je daar als overheid een bijdrage aan kunt leveren.

82 En je begrijpt de waarde van gemeenschapszin, van een discussie over nationaal verleden, van geschiedenis, cultuur – hoog maar zeker ook volks – en sport, en van de intrinsieke waarde van de Nederlandse taal als verbindende factor.

Als we dit beseffen en we onze eigen culturele wortels op waarde schatten, koesteren en onderhouden, als we deze verbindende krachten van de samenleving versterken en de sociale markteconomie weer centraal stellen, dan zullen we ook als samenleving stabiel en veerkrachtiger zijn.

SLOTWOORD

Dames en heren, voor ons ligt een mooie opdracht.

Want hoewel deze lezing kritisch lijkt, kritisch is, ben ik zeker niet ontmoedigd.

Integendeel. Ik heb juist veel vertrouwen in de toekomst, veel vertrouwen in de weg die we nu gaan inslaan.

Want er liggen oplossingen, bergen oplossingen om de problemen aan te pakken.

Rapporten en aanbevelingen, adviezen en creatieve ideeën. Oplossingen waarmee de overheid haar deel van het sociale contract kan nakomen.

Om bestaanszekerheid weer te garanderen. Om kinderen weer de basis te geven die zij nodig hebben om te slagen. Om van de samenleving weer een echte samenleving te maken, waarin mensen gemotiveerd zijn het beste uit zichzelf te halen, in verbinding met elkaar.

Generaties voor ons hebben vergelijkbare uitdagingen het hoofd geboden. Omliggende landen hebben vergelijkbare uitdagingen het hoofd geboden.

Neem de eerste Woningwet van 1901. Wat een enorme verbetering van de ellendige woonsituatie van vele Nederlanders!

Of kijk naar de zorgvuldige invoering van de hbs. Een geslaagde onderwijshervorming in Nederland. Die wordt zelfs in verband gebracht met de vele Nobelprijzen die we wonnen aan het begin van de twintigste eeuw.

Maar ook over de grenzen vinden we volop inspiratie. Kijk naar het doortastende beleid van andere EU-landen. Denemarken koos voor een opt-out van Europese regels en kon het gewenste migratiebeleid voeren.

Het zijn historische en recente voorbeelden van ambitieuze overheden die de regie nemen en grote problemen overwinnen. Niet geleid door de waan van de dag, maar door de overtuiging dat het beter moet en beter kan.

Wat hebben deze landen dat Nederland niet heeft?
Niets.

Wat hadden we in het verleden dat we nu niet hebben?

Regie. Instrumenten. Die kunnen we terugnemen, die gaan we terugnemen en gebruiken.

Waarom zouden we niet even ambitieus zijn?

Waarom zouden we niet even voortvarend te werk gaan?

84 Niemand zegt dat we ons moeten laten gijzelen door een dagelijkse realiteit van tweets en reacties op tweets en vragen van journalisten over die reacties op tweets. Niemand zegt dat het steeds moet gaan over een crisis die wordt uitgeroepen, of toch niet, en daar dan iets van moeten vinden. Wel of geen asielcrisis. Wel of geen, hou je vast, biodiversiteitsnoodtoestand. Het zijn woorden. Grote woorden, die maar één ding markeren: dat er geen normaal beleid is gevoerd. Het predicaat 'noodtoestand' is nog niet het begin van een oplossing.

Ondertussen kunnen onze kinderen geen huis vinden. Nog steeds niet. En nog steeds schendt de overheid grondrechten, nog steeds discrimineren onze algoritmes, en nog steeds kun je geen beroep doen op de Grondwet. Nog steeds gaat de migratie door het dak.

Ja, dit zijn taaie problemen. Problemen die niet morgen zijn opgelost.

En die oplossingen zijn niet altijd even mediageniek.

Soms zijn ze saai.

Een land besturen, wetten maken en een regering controleren, dat is soms saai werk.

Dat geeft niet. Daar zijn we voor. We doen het graag.

We moeten ons andere vragen gaan stellen. Stoppen met ons blindstaren op woorden, details, symptomen, terwijl de oorzaken veel dieper liggen en niet worden aangepakt. We moeten het verleden onder ogen komen en daar de juiste conclusies uit trekken, juist zodat we de blik op de horizon kunnen richten.

85

Want als de verbanden niet duurzaam zijn, dan is de oplossing niet duurzaam.

Als de *quick fix*, het snelle rendement, heilig geloof in de markt en die ene snedige opmerking leidend blijven, dan drijven we verder uit elkaar. Dan leggen we het fundament voor de crisis van morgen. En dat zal een ondubbelzinnige crisis zijn. Geen journalist die de vraag zal stellen of het er nu wel één is of niet. Want iedereen zal het zien en iedereen zal het voelen.

Kapitaal hoeft niet van de ene op de andere dag de koffers te pakken. Een huis hoeft niet binnen een dag verkocht. Een onderneming is meer dan het volgende kwartaalcijfer. Het gaat erom of je kinderen het kunnen voortzetten.

Dit alles vraagt regie. En ja, het voelt veilig, om juist niet de regie te hebben. Want wie de regie niet heeft, is

niet verantwoordelijk, of toch ten minste niet **eind**verantwoordelijk. Maar ook daarvoor dient de Grondwet. Niet alleen om de rechten van burgers te beschrijven en te garanderen, maar ook om de overheid op haar verantwoordelijkheid te wijzen. Aan haar verantwoordelijkheid te **houden**. En ook daarom moet de Grondwet weer een centrale plaats krijgen, ook daarom is grondwettelijke toetsing noodzakelijk. Problemen moet je aanpakken bij de wortel, niet bij de dorre tak.

Ik kan er niet tegen als er iets gebeurt wat niet klopt. En er klopt veel niet op dit moment. Dat maakt me soms kritisch, soms zien mensen mij als eigenzinnig. Ik vind het niet erg om een outsider te zijn. Ik vind het erg als men de ogen sluit voor onrecht. Daarvoor ben ik twintig jaar geleden de politiek in gegaan. En daarom zit ik nu nog steeds in de politiek.

In de Tweede Kamer zullen we ons open, constructief, zakelijk en onbevangen opstellen – oplossingsgericht. ‘Den Haag’ heeft al veel te lang felle debatten gevoerd, maar werd iedere keer afgeleid door de waan van de dag en zo gevangen in vruchteloze polarisatie. De analyses werden gemaakt, over onderwijs, volkshuisvesting en migratie. Maar daarna bleef het juiste beleid vaak uit. Wat hebben we nodig? Een Kamer die samenwerkt, soms ongebruikelijke coalities aangaat, die echt durft te controleren, en volop gebruikmaakt van haar wetgevende taak.

We moeten het aandurven om boven klassieke, bevroren links-rechtsschema's uit te stijgen. Wie denkt dat migratie rechts is of milieuproblemen, zoals bij Tata, links, die heeft er niet veel van begrepen. We moeten het aandurven verder te kijken dan de korte termijn, verder ook dan de volgende verkiezingen. Want het is zeker dat we bij de volgende verkiezingen nog steeds onvoldoende huizen hebben, nog steeds niet boven aan de PISA-lijst staan. Maar het moet wel beter gaan.

87

Dat betekent ook een open houding naar andere partijen en naar de samenleving. Een sociaal contract leg je namelijk niet eenzijdig op. Eigen initiatief moet worden aangemoedigd en gestimuleerd, pijnprikkels moeten worden weggenomen, en het contact tussen overheid en burger moet beter, makkelijker.

Als wij de nieuwe regering ergens op zullen beoordelen, is het dat zij werk maakt, daadwerkelijk, concreet werk maakt van de problemen die al jarenlang schreeuwen om een oplossing. Het bestaansrecht van dit kabinet is daar onlosmakelijk mee verbonden. Het is ook de enige manier om het vertrouwen te herstellen. Wij willen een breuk met het verleden.

Maar we moeten veel verder kijken. We moeten durven werken aan een andere inrichting van de samenleving. De samenleving wordt zoveel sterker als burgers en bedrijven niet enkel onderworpen worden aan prikkels,

en marktwaarde niet de enige waarde is.

Als Nederland hebben we het heel ver geschopt dankzij een sociale markteconomie. En die moet terug. Dat vergt een maatschappelijke omslag richting een bezielde samenleving, die burgers ruimte, ademruimte geeft, waarin burgers en hun organisaties verantwoordelijkheid krijgen, en ook verantwoordelijkheid nemen.

88 Dat vergt een nieuw sociaal contract, een hersteld bondgenootschap tussen burger en bestuur. Het is een uitdaging die we niet alleen aankunnen, maar alleen samen met een bezielde samenleving.

Het verleden biedt waardevolle lessen, maar alleen de moed om te handelen brengt een betere toekomst. Wij zijn er klaar voor. Wij gaan aan de slag. Wij gaan dat nieuwe hoofdstuk schrijven met elkaar.

Dank u wel.

NOTEN

- 1 Centraal Bureau voor de Statistiek (14 oktober 2021), *Koopkracht sinds 1977 met bijna 60 procent gestegen*.
- 2 Centraal Bureau voor de Statistiek (9 mei 2023), *Minste vertrouwen in Tweede Kamer in 10 jaar tijd*.
- 3 Rensen, F. (2 juli 2024), 'Bij zo'n beetje elke tegel die we lichten, ontdekken we discriminerende algoritmen bij de overheid'. Interview met Aleid Wolfsen, *de Volkskrant*.
- 4 Fukuyama, F. (1992), *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- 5 Hamelink, E., Lejour, A., Trommelen, A. en Weyzig, F. (2023), *Een economisch afwegingskader voor belastinginstrumenten*. Den Haag: CPB.
- 6 'S Jongers, T. (2024), *Armoede uitgelegd aan mensen met geld*, Amsterdam: De Correspondent.
- 7 Bessems, K. (2024), *Stuurloos*. Amsterdam: Das Mag.
- 8 De burger kan wel naar de rechter stappen en een beroep doen op het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Wel zijn bepaalde grondrechten daar net anders geformu-

leerd. Zo is de Nederlandse Grondwet veel duidelijker over een censuurverbod.

- 9 Amerongen, A. van en Brouwer, A. (29 maart 1995). 'Bolkestein is geen liberaal.' *De Groene Amsterdammer*.
- 10 Santing, F. (10 december 2003), 'Wouter Bos: Migratie heeft een duur prijskaartje'. *NRC*.
- 11 Partij van de Arbeid (2006), *Samen sterker: werken aan een beter Nederland*. Verkiezingsprogramma 2006.
- 90 12 Isitman, E. (3 maart 2017), 'Wouter Bos: links heeft problemen met migratie te lang onderschat'. *Elsevier Weekblad*.
- 13 ANP (25 januari 2002), 'Balkenende verzet zich tegen multi-culturele samenleving'. *Nu.nl*
- 14 CBS StatLine, *Bevolking met migratieachtergrond; geslacht, leeftijd, 1 januari 1972-2022*.
- 15 Tijdelijke commissie arbeidsmigratie (29 september 2011), *Eindrapport van de Tijdelijke commissie arbeidsmigratie in het kader van het parlementair onderzoek Lessen uit recente arbeidsmigratie*.
- 16 Aanjaagteam bescherming arbeidsmigranten (30 oktober 2020), *Geen tweederangsburgers. Aanbevelingen om misstanden bij arbeidsmigranten in Nederland tegen te gaan*.
- 17 Huygen, F. (24 augustus 2022), 'Door massale overtreding van de taalwetgeving zitten universiteiten nu in de problemen'. *NRC*.
- 18 Centraal Bureau voor de Statistiek (18 maart 2023), *40 procent eerstejaars universiteit is internationale student*.

- 19 Vote Leave Campaign, *Why vote leave*. Geraadpleegd op 22 augustus 2024.
- 20 House of Commons Library (24 mei 2024), *Migration Statistics*.
- 21 House of Commons Library (20 november 2023), *NHS staff from overseas statistics*.
- 22 Stone, J. (4 juli 2024), 'The UK's Brexit dream is dead'. *Politico*.
- 23 Duurzaam Gebouwd (14 februari 2017), 'Minister Blok: woningmarkt draait als een zonnetje'. *Duurzaamgebouwd.nl*.
- 24 ABF in opdracht van Ministerie van BZK/DGVB (24 juni 2024), *Evaluatie woningtekort*.
- 25 Centraal Bureau voor de Statistiek (9 juni 2022), 'Aandeel woonlasten in inkomen gedaald in 2021'.
- 26 Nationale Ombudsman (29 maart 2019), 'Laat "zelfredzame" adreslozen niet verder afglijden'; NOS Nieuws (10 maart 2022), 'Een groeiende, maar onzichtbare groep: mensen met inkomen, maar zonder woning'.
- 27 Tijdelijke commissie huizenprijzen (10 april 2013), *Parlementair onderzoek Kostenontwikkeling en prijsvorming huizenmarkt*.
- 28 Meelissen, M., Maassen, N., Gubbels, J., Langen, A., van, Valk, J., Dood, C., Derks, I., In 't Zandt, M. en Wolbers, M. (2023), *Resultaten PISA-2022 in vogelvlucht*. Universiteit Twente.
- 29 Nationale Ombudsman (12 april 2017), *Wie niet past loopt vast. Jaarverslag 2016*.
- 30 Nationale Ombudsman (29 maart 2019), *Nationale ombudsman: laat 'zelfredzame' adreslozen niet verder afglijden*. Geraadpleegd op 25 augustus 2024.

- 31 Commissie-Dijsselbloem (13 februari 2008), *Eindrapport Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen*.
- 32 Tasevski, O. (10 augustus 2020), 'The Dutch Are Uncomfortable With Being History's Villains, Not Victims. A refusal to confront colonial atrocities persists in the Netherlands'. *Foreign Policy*.
- 33 Mellink, B. en Oudenampsen, M. (2022), *Neoliberalisme*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- 92 34 De Rijk, M. (2023), *Gekaapt door het kapitaal*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
- 35 Van den Boom, I. (19 augustus 2024), 'Zorginstelling vervangt restaurant door automaat: "dit doe je hoogbejaarden toch niet aan?"'. *Algemeen Dagblad*.
- 36 Mazzucato, M. (2023), *The Big Con. How the Consulting Industry Weakens our Businesses, Infantilizes our Governments and Warps our Economies*. Londen: Allen Lane.
- 37 Berg, C. van den (2017), *De ongemakkelijke waarheid van Tjeenk Willink*.

LITERATUURLIJST

- Aanjaagteam bescherming arbeidsmigranten (30 oktober 2020), *Geen tweederangsburgers. Aanbevelingen om misstanden bij arbeidsmigranten in Nederland tegen te gaan* – www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/10/30/tweede-advies-aanjaagteam-bescherming-arbeidsmigranten
- ABF in opdracht van Ministerie van BZK/DGVB (24 juni 2024), *Evaluatie woningtekort* – <https://abfresearch.nl/2024/07/11/evaluatie-woningtekort/#:~:text=Het%20woningtekort%20is%20meer%20statistisch,2%25%20van%20de%20woningvoorraad%20gehanteerd>
- Amerongen, A. van en Brouwer, A. (29 maart 1995), ‘Bolkestein is geen liberaal’. *De Groene Amsterdammer* – www.groene.nl/artikel/bolkestein-is-geen-liberaal
- ANP (25 januari 2002), ‘Balkenende verzet zich tegen multiculturele samenleving’. *Nu.nl* – www.nu.nl/al-

[gemeen/21512/balkenende-verzet-zich-tegen-multi-culturele-samenleving.html](https://www.cbs.nl/21512/balkenende-verzet-zich-tegen-multi-culturele-samenleving.html)

Berg, C. van den (2017), 'De ongemakkelijke waarheid van Tjeenk Willink' – www.bestuurskunde.nl/2017/08/31/ongemakkelijke-waarheid-tjeenk-wil-link/

Bessems, K. (2024), *Stuurloos*. Amsterdam: Das Mag Boom, I. van den (19 augustus 2024), 'Zorginstelling vervangt restaurant door automaat: "dit doe je hoogbejaarden toch niet aan?"'. *Algemeen Dagblad* – www.ad.nl/binnenland/zorginstelling-vervangt-restaurant-door-automaat-dit-doe-je-hoogbejaarden-toch-niet-aan~a6727312/?

94

CBS StatLine, *Bevolking met migratieachtergrond; geslacht, leeftijd, 1 januari 1972-2022* – opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70787ned/table?ts=1723128485116. Geraadpleegd op 20 augustus 2024

Centraal Bureau voor de Statistiek (14 oktober 2021), *Koopkracht sinds 1977 met bijna 60 procent gestegen* – www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/41/koopkracht-sinds-1977-met-bijna-60-procent-gestegen

Centraal Bureau voor de Statistiek (9 mei 2023), *Minste vertrouwen in tweede kamer in 10 jaar tijd* – www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/19/minste-vertrouwen-in-tweede-kamer-in-10-jaar-tijd

- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Hoeveel immigranten komen naar Nederland?* – www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-immigranten-komen-naar-nederland. Geraadpleegd op 20 augustus 2024
- Commissie-Dijsselbloem (13 februari 2008), *Eindrapport Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen*
- Duurzaam Gebouwd (14 februari 2017), ‘Minister Blok: woningmarkt draait als een zonnetje’. *Duurzaamgebouwd.nl* – www.duurzaamgebouwd.nl/artikel/20170214-blok-woningmarkt-draait-als-zonnetje
- Eurostat (februari 2024), *Fertility statistics* – ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics
- Fukuyama, F. (1992), *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press
- Hamelink, E., Lejour, A., Trommelen, A. en Weyzig, F. (2023), *Een economisch afwegingskader voor belastinginstrumenten*. Den Haag: Centraal Planbureau
- House of Commons Library (20 november 2023), *NHS staff from overseas statistics* – commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7783/
- House of Commons Library (24 mei 2024), *Migration Statistics* – commonslibrary.parliament.uk/research-

briefings/sn06077/#:~:text=What%20are%20
the%20UK's%20latest,net%20migration%20fig-
ure%20of%20685%2C000

- Huygen, F. (24 augustus 2022), ‘Door massale overtreding van de taalwetgeving zitten universiteiten nu in de problemen’. *NRC* – www.nrc.nl/nieuws/2022/08/24/overheid-kan-de-verengelsing-van-de-universiteiten-reguleren-a4139760
- 96 Isitman, E. (3 maart 2017), ‘Wouter Bos: links heeft problemen met migratie te lang onderschat’. *Elsevier Weekblad* – www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2017/03/wouter-bos-links-heeft-problemen-met-migratie-te-lang-onderschat-462501/
- Kouwenhoven, A. en Niemantsverdriet, T. (24 november 2023), ‘De grondwet zal ons behoeden voor uitwassen’. *NRC* – www.nrc.nl/nieuws/2023/11/24/de-grondwet-zal-ons-behoeden-voor-uitwassen-a4182242
- Laan, C. van der en Oomkes, L. (29 juni 2006), ‘Wouter Bos: strengere eisen aan immigrant’. *Trouw* – www.trouw.nl/voorpagina/integratie-wouter-bos-strengere-eisen-aan-immigrant~bd399eea/
- Malik, K. (11 augustus 2024), ‘The roots of this unrest lie in the warping of genuine working class grievances’. *The Guardian* – www.theguardian.com/commentisfree/article/2024/aug/11/the-roots-of-this-un

rest-lie-in-the-warping-of-genuine-working-class-grievances?CMP=Share_iOSApp_Other

Mazzucato, M. (2023), *The Big Con. How the Consulting Industry Weakens our Businesses, Infantilizes our Governments and Warps our Economies*. Londen: Allen Lane

Meelissen, M., Maassen, N., Gubbels, J., Langen, A., van, Valk, J., Dood, C., Derks, I., In 't Zandt, M. en Wolbers, M. (2023), *Resultaten PISA-2022 in vogelvlucht*. Universiteit Twente – https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/330860617/Resultaten_PISA-2022_in_vogelvlucht.pdf

97

Mellink, B. en Oudenampsen, M. (2022), *Neoliberalisme*. Amsterdam: Boom Uitgevers

Nationale Ombudsman (12 april 2017), *Wie niet past loopt vast. Jaarverslag 2016* – [www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag 2016 NL.pdf](http://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag_2016_NL.pdf)

Nationale Ombudsman (29 maart 2019), 'Nationale ombudsman: laat 'zelfredzame' adreslozen niet verder afglijden' – [www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag 2016 NL.pdf](http://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag_2016_NL.pdf). Geraadpleegd op 25 augustus 2024

NOS Nieuws (10 maart 2022), 'Een groeiende, maar onzichtbare groep: mensen met inkomen, maar zonder woning' – nos.nl/artikel/2420541-eeen-groeiende-

maar-onzichtbare-groep-mensen-met-inkomen-
maar-zonder-woning

NOS Nieuws (5 juli 2024), ‘Rechtbank verklaart huis-
artsenketen Co-med failliet’ – [nos.nl/artikel/2527528-
rechtbank-verklaart-huisartsenketen-co-med-failliet](https://nos.nl/artikel/2527528-rechtbank-verklaart-huisartsenketen-co-med-failliet)

NOS Nieuws (12 juli 2024), ‘Woningtekort weer opge-
lopen: ruim 400.000 huishoudens zoeken eigen plek’
– [nos.nl/artikel/2528531-woningtekort-weer-opge-
lopen-ruim-400-000-huishoudens-zoeken-eigen-plek](https://nos.nl/artikel/2528531-woningtekort-weer-opge-
lopen-ruim-400-000-huishoudens-zoeken-eigen-plek)

98

Partij van de Arbeid (2006), *Samen sterker: werken aan
een beter Nederland*. Verkiezingsprogramma 2006 –
dnpprepo.ub.rug.nl/468/

PISA-2022, *Prestaties Nederlandse 15-jarigen drastisch
gedaald* – www.pisa-nederland.nl/resultaten2022/

Rensen, F. (2 juli 2024), ‘Bij zo’n beetje elke tegel die
we lichten, ontdekken we discriminerende algorit-
men bij de overheid’. Interview met Aleid Wolfsen.
de Volkskrant – [https://www.volkskrant.nl/tech/bij-
zo-n-beetje-elke-tegel-die-we-lichten-ontdekken-we-
discriminerende-algoritmen-bij-de-overheid-zegt-de-
autoriteit-persoonsgegevens~b360ed6e/](https://www.volkskrant.nl/tech/bij-
zo-n-beetje-elke-tegel-die-we-lichten-ontdekken-we-
discriminerende-algoritmen-bij-de-overheid-zegt-de-
autoriteit-persoonsgegevens~b360ed6e/)

Rijk, M. de (2023), *Gekaapt door het kapitaal*. Amster-
dam: Uitgeverij Pluim

Santing, F. (10 december 2003), ‘Wouter Bos: Migratie
heeft een duur prijskaartje’. *NRC* – [www.nrc.nl/
nieuws/2003/12/10/migratie-heeft-een-duur-prijs-](https://www.nrc.nl/nieuws/2003/12/10/migratie-heeft-een-duur-prijs-)

kaartje-7665402-a999890

- 'S Jongers, T. (2024), *Armoede uitgelegd aan mensen met geld*. Amsterdam: De Correspondent
- Stone, J. (4 juli 2024), 'The UK's Brexit dream is dead'. *Politico* – www.politico.eu/article/brexit-uk-british-voters-elections-2024-labour-party-keir-starmer-rishi-sunak-rachel-reeves-migration/
- Tasevski, O. (10 augustus 2020), 'The Dutch Are Uncomfortable With Being History's Villains, Not Victims. A refusal to confront colonial atrocities persists in the Netherlands'. *Foreign Policy* – foreignpolicy.com/2020/08/10/dutch-colonial-history-indonesia-villains-victims
- Tijdelijke commissie arbeidsmigratie (29 september 2011), *Parlementair onderzoek Lessen uit recente arbeidsmigratie. Eindrapport* – www.parlement.com/id/vio4eo7dzfw6/parlementair_onderzoek_lessen_uit
- Tijdelijke commissie huizenprijzen (10 april 2013), *Parlementair onderzoek Kostenontwikkeling en prijsvorming huizenmarkt* – www.parlement.com/id/vjdifm70i1er/parlementair_onderzoek
- United Nations Population Division (2022), *World Population Prospects: 2022 Revision; (2) Statistical databases and publications from national statistical offices; (3) Eurostat: Demographic Statistics* – data.

worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN-
?end=2022&start=2022&view=map

Vote Leave Campaign, *Why vote leave* – www.voteleavecontrol.org/why_vote_leave.html. Geraadpleegd op 22 augustus 2024

OVER DE HJ SCHOO-LEZING

De HJ Schoo-lezing is in 2009 ingesteld door de redactie van *EW* ter nagedachtenis aan haar voormalig hoofdredacteur HJ Schoo. De HJ Schoo-lezing wordt aan het begin van het politieke jaar gehouden, en wel op de eerste maandag of dinsdag van september. Thema's voor de lezing bevinden zich op het raakvlak van demografie, sociologie en journalistiek.

101

De journalist, essayist en columnist HJ Schoo (1945-2007) was succesvol hoofdredacteur van *Psychologie* (1982-1984), *Intermagazine* (1985-1990) en *Elsevier* (1993-1999). Ook was hij adjunct-hoofdredacteur van *de Volkskrant* (2000) en van 2001 tot 2004 directeur-uitgever van de Weekbladpers Tijdschriften Cultuurgroep (*Vrij Nederland*, *Opzij*, *Psychologie Magazine*).

De eerste HJ Schoo-lezing werd op 1 september 2009 uitgesproken door prof.dr. Meindert Fennema onder de titel 'Geldt de vrijheid van meningsuiting ook voor racisten?'

De tweede HJ Schoo-lezing werd op 7 september 2010 uitgesproken door dr. Frans Vera onder de titel ‘Is natuur een constructie?’

De derde HJ Schoo-lezing werd op 6 september 2011 uitgesproken door dr.mr. Frits Bolkestein onder de titel ‘De Goede Vreemdeling’.

102 De vierde HJ Schoo-lezing werd op 3 september 2012 uitgesproken door mr.dr. Thierry Baudet onder de titel ‘Pro Europa dus tegen de EU’.

De vijfde HJ Schoo-lezing werd op 2 september 2013 uitgesproken door drs. Mark Rutte, minister-president, onder de titel ‘Nederland bij de tijd: verandering voor zekerheid’.

De zesde HJ Schoo-lezing werd op 2 september 2014 uitgesproken door Frans Timmermans, minister van Buitenlandse Zaken, onder de titel ‘De oostgrens van Europa. Met realpolitik idealen verwezenlijken’.

De zevende HJ Schoo-lezing werd op 1 september 2015 uitgesproken door Ahmed Aboutaleb, burgemeester van Rotterdam, onder de titel ‘De roep van de stad’.

De achtste HJ Schoo-lezing werd op 5 september 2016 uitgesproken door Edith Schippers, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, onder de titel ‘De paradox van de vrijheid’.

De negende HJ Schoo-lezing werd op 6 september 2017 uitgesproken door Sybrand Buma, fractieleider van het CDA in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, onder de titel “‘Verwarde tijden!’ die om richting vragen’.

103

De tiende HJ Schoo-lezing werd op 6 september 2018 uitgesproken door Peter Altmaier, minister van Economische Zaken en Energie van Duitsland, onder de titel ‘Rots in de branding? Blaatjes in de wind? Nadenken over de plaats van Europa in onze wereld’.

De elfde HJ Schoo-lezing werd op 2 september 2019 uitgesproken door Wopke Hoekstra, minister van Financiën, onder de titel ‘Het land van morgen. Naar een nieuw maatschappelijk evenwicht’.

De twaalfde HJ Schoo-lezing werd op 1 september 2020 uitgesproken door Klaas Knot, president van De Nederlandsche Bank, onder de titel ‘Samen sterker uit de crisis. Hoe we Europa weerbaarder, welvarender en duurzamer kunnen maken’.

De dertiende HJ Schoo-lezing werd op 6 september 2021 uitgesproken door Sigrid Kaag, partijleider van D66, onder de titel ‘De roeping van mijn generatie. Wat vrij zijn van ons vraagt’.

104 De veertiende HJ Schoo-lezing werd op 12 september 2022 uitgesproken door Dilan Yeşilgöz-Zegerius, minister van Justitie en Veiligheid, onder de titel ‘Doen wat nodig is om onze democratische rechtsstaat te beschermen’.

De vijftiende HJ Schoo-lezing werd op 2 september 2023 uitgesproken door Caroline van der Plas, partijleider van de BoerBurgerBeweging, onder de titel ‘Kop d’r veur! Nederland als Volkshuis’.

Voor meer informatie over de HJ Schoo-lezing: hoofdredactie *EW*, Postbus 11, 1110 AA Diemen, telefoon: 020-2248022.

REGISTER

A

ABDTOPConsult 78
Aboutaleb,Ahmed 102
AD 74
Afrika 42
Algemene Bestuursdienst 78
Almelo 111
Altmaier,Peter 103
Amsterdam, Universiteit van 111
ASML 58, 70
Autoriteit Persoonsgegevens 18
Azië 39

B

Balkenende, Jan Peter 30, 31
Baudet,Thierry 102
Belastingdienst 17, 32, 79
Bessems, Kustaw 24

BlackRock 50, 76

Blok, Stef 44, 76

BoerBurgerBeweging 104

Bol, Femke 16

Bolkestein, Frits 29, 102

Borne 111

Bos, Wouter 29, 30, 31

Brexit 35, 36

Bronovo-ziekenhuis 111

Brussel 51, 60, 61, 62, 63

Buma, Sybrand 103

C

CBS (Centraal Bureau voor de
Statistiek) 16, 41

CDA 30, 103

Centraal Planbureau (CPB) 66

China 36

105

- 106
- Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) 111
- Churchill, Winston 20
- Co-Med 73
- Congo, Democratische Republiek 42
- Cort van der Linden, Pieter 9
- D**
- D66 32, 104
- De Nederlandsche Bank 103
- Denemarken 62, 63
- Dijsselbloem, commissie- 55, 56
- Duitsland 61, 103
- DUO 79
- E**
- EGKS 60
- Eindhoven 70
- Elisakerk 111
- Elsevier* 30, 101
- Elsevier Weekblad* 15
- Ethiopië 42
- Euratom 61
- Europese Commissie 60, 61, 65, 66
- Europese Unie (EU) 24, 34, 35, 36, 42, 51, 60, 61, 62, 69, 72
- Europese Universiteit, Florence 111
- EW 15, 101
- Exeter, University of 111
- F**
- FEBO 74
- Fennema, Meindert 101
- Financiën, minister van 103
- Fortuyn, Pim 29, 80
- Frankrijk 61
- Fries 53
- Fukuyama, Francis 20
- G**
- Gelderland 61
- GGZ 73, 75
- GroenLinks 32
- Grondwet, Europese 62
- Grondwet, Nederlandse 23, 24, 25, 61, 65, 78, 84, 86
- Groningen 18, 70
- Groot-Brittannië 35
- H**
- Haag, Den 54, 61, 66, 68, 86, 111

Handvest van de grondrechten
van de Europese Unie 62

Hassan, Sifan 16

HBS 83

Herstel- en Veerkrachtplan 65, 66

HJ Schoo-lezing 15, 101, 102, 103,
104

Hoekstra, Wopke 103

Hoofdlijnenakkoord 65

I

Ierland 62

India 36, 40

Indonesië 40

Intermagazine 101

ISDS 64, 69

J

Jong, Worthy de 16

Justitie en Binnenlandse Zaken,
raad 62

Justitie en Veiligheid, minister
van 104

K

Kaag, Sigrid 66, 104

Kamer 25, 26, 32, 49, 55, 59, 86,
111, 112

Kinderopvangtoeslag 54

Knot, Klaas 103

Koninklijke Schouwburg 68

Koninklijke Shell 70

Koopmans, commissie- 32, 33

L

Leeuwarden 61

M

Maastricht, Verdrag van 67

Mazzucato, Mariana 77

Mellink, Bram 67, 68

Microsoft 77

Midden- en Oost-Europa 32, 41

Midden-Oosten 42

N

NAVO 63

Nederlands Interdisciplinair Demo-
grafisch instituut (NIDI) 41

New Public Management 68, 72

Nieuw Sociaal Contract 17, 50,
112

Nigeria 36, 42

O

Oekraïne 31

Olympische Spelen 16

Ombudsman 17, 54, 66

Oost-Azië 38, 42

Opzij 101

108 Organisatie voor Europese
Samenwerking en
Ontwikkeling (OESO) 53
Oudenampsen, Merijn 67, 68

P

Paars 67

Pakistan 36

Pensioenwet 50

Philips 51

PISA 52, 53, 87

Plas, Caroline van der 104

Plato 80

Polen 32, 36, 41, 62

Promovendum 75

Psychologie Magazine 101

PvdA 30

PVV 24, 30

R

Raad van Europa 64

Regeerakkoord 48

Rijk, Mirjam de 72

Rijksoperatie 'Marktwerking,
Deregulering en
Wetgevingskwaliteit' 67

Rijnland 17

Roemenië 36

Roemer, commissie- 33

Rome 111

Rutte, Mark 31, 68, 70, 102

S

Schengen, Verdrag van 61, 62

Schippers, Edith 103

Schoo, HJ 19, 28, 101

Schoof, Dick 9

Silverein 74

Single European Act 67

'S Jongers, Tim 23, 66

Socrates 80

Spanje 41

Staatscommissie Demografische
Ontwikkelingen 41

Stork 51

Studiehuis 55

T

Tata 87

Timmermans, Frans 102

Tjeenk Willink, Herman 78

Toeslagenaffaire 18

Turkije 40

Tweede Kamer 17, 55, 59, 86, 103,
111, 112

Tweede Wereldoorlog 61

U

UWV 32

V

Vera, Frans 102

Verenigde Naties 64

Verenigd Koninkrijk 35, 36, 56, 59,
62

Volksgesondheid, Welzijn en Sport,
minister van 103

Volkskrant, de 18, 24, 101

Volkshuisvesting, ministerie van 44

Volkshuisvesting en Ruimtelijke
Ordening, ministerie van 50

Vote Leave 36

Vrij Nederland 101

W

Wassenaar 111

Weekbladers Tijdschriften
Cultuurgroep 101

Wet maatschappelijke
ondersteuning 68

Wolfsen, Aleid 18

Wonen, minister voor 44

Woningwet (1901) 44, 83

Woontop 50

Y

Yeşilgöz-Zegerius, Dilan 104

Z

Zuid-Europa 38

Zuid-Korea 41

Zweden 62

OVER DE AUTEUR

Pieter Omtzigt werd in 1974 geboren in het Bronovo-ziekenhuis in Den Haag. De eerste paar jaar woonde hij Wassenaar. Hij groeide op in Borne, Twente, waar zijn vader eerst directeur was van het pastoraal centrum De Zwanenhof en later bisschoppelijk gedelegeerde voor het onderwijs in het aartsbisdom Utrecht. Na zijn pensionering werd hij diaken van de Elisakerk in Almelo. Pieter ging naar R.K. Lyceum de Grundel en studeerde van 1992 tot 1996 econometrie aan de University of Exeter in Zuid-Engeland en aan de LUISS in Rome. Tussen 1996 en 2003 promoveerde hij aan het Europees Universitair Instituut in Florence. Hij gaf les aan de universiteit van Insubrië (in Varese en Como) en de Universiteit van Amsterdam.

In 2003 werd Omtzigt verkozen tot Tweede Kamerlid voor het CDA. Hij richtte zich vooral op sociale zekerheid, pensioenen en fiscale aangelegenheden. Bij het CDA maakte hij naam als een nauwgezette parlementariër. In zijn werk in de Kamer onderscheidde hij zich door zijn on-

vermoerbare inzet voor eerlijkheid, transparantie en de bescherming van burgers tegen misbruik door de staat. Omtzigt werkte jaren samen met Renske Leijten (SP) en betrokkenen om de waarheid boven tafel te krijgen in het Toeslagenschandaal, waarbij duizenden Nederlandse gezinnen onterecht van fraude werden beschuldigd. Sinds 2004 is Omtzigt ook lid van de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa. Daar streed hij voor het verdedigen van de rechtsstaat en mensenrechten. Hij maakte zich hard voor het beschermen van klokkenluiders en was betrokken bij het opstellen van resoluties die hen beter beschermen. Na de moord op de Maltese journalist Daphne Caruana Galizia in 2017, werd Omtzigt aangesteld als speciaal rapporteur om hiernaar onderzoek te doen. Dit onderzoek legde corruptie en gebrekkige rechtsstatelijkheid bloot en leidde tot internationale druk op Malta om veranderingen door te voeren. De nasleep van dit onderzoek leidde tot massale protesten en het aftreden van de regering. De afgelopen jaren is hij rapporteur rechtsstaat in Polen.

In 2020 verloor hij de lijsttrekkersverkiezing van het CDA. In 2021 verliet hij de partij, maar bleef actief als zelfstandig Kamerlid. In 2023 richtte hij zijn eigen partij op: Nieuw Sociaal Contract. Een partij die staat voor goed bestuur en bestaanszekerheid, en oplossingen wil bieden voor de problemen in Nederland. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023 behaalde hij met deze partij twintig zetels.

EW

9 789463 481212